DE SERVIS
MEDII ÆVI
IN FOROJULII
DISSERTATIO

JO: JOSEPH LIRUTI DE VILLAFREDDA

NATALIS F.

SOCII COLUMBARII FLORENTINI.

ROMÆ MDCCLII.

TYPIS ET SUMTIBUS
NICOLAI, ET MARCI PALEARINI
Præsidum Facultate.

ILLUSTRISSIMÆ AC CELEBERRIMÆ

ACADEMIÆ SOCIORUM

COLUMBARIUM

FLORENTINÆ

JO. JOSEPH LIRUTI DE VILLAFREDDA.

Cum ex literis Cl. Abbatis Binii hujus Ill.mæ Academiæ Socii, & ex Patentibus, datis Florentiæ XXX. *proxime elapsi mensis Augusti, celebribusque Doctissimi, & Clarissimi Viri Antonii Francisci Gorii professoris publici & præpositi nomine, & manu signatis, certior essem factus, meum qualecumque nomen in Album vestræ Celeberrimæ Societatis relatum fuisse; honoris non meriti, nec unquam sperati magnitudine oppressus, quo me verterem nesciebam, ut grati animi mei sensus, & observantiæ meæ debita argumenta Inclytæ huic Academiæ palam facerem. Res enim, cui parem me non esse intelligebam, immo quam longe juxta ingenii vires sentiebam, ea est, qua non solum gratiæ honori tanto pares haberi possint, sed quæ verbis, quantum honoris mihi sit adjunctum, comprehendere possit. Sed qualescumque sint ingenioli mei vires; potius indocti hominis notam, & ineruditi subire decrevi, quam ingrati. Hanc enim proculdubio silentio, quam-*

 vis

vis rationabili, quamvis mihi convenienti, certo eram subiturus; illam forte vel vestra benignitate, vel honore ipso manum dante evasurum me fore auguror.

Hanc igitur Dissertatiunculam, quam barbara Minerva de Servis, barbaro ævo in hac Fori Julii provincia vigentibus, præcipiti calamo consarcinavi, Illustriss. Nomini vestro nuncupare decrevi; Et ut hæc grati animi mei, & honoris, a Vobis in me humanissime, & magno animo conlati testis esset, simulque vadis, me non solum quam maximas vobis, Clarissimoque Duci, & Antesignano vestro gratias habere, verum etiam, si quando vires suppetent, aut bonus eventus auxilium præstet, relaturum. Memoremque me futurum, recipio, non Dignitatis tantum, qua me de vulgari hominum cœtu exemistis, & in Vestrum, Doctissimorum scilicet Virorum, cooptastis; sed officiorum quoque & obligationum, quæ mihi locus tantus, & benignitas, humanitasque vestra imposuit; Atque ad ea adimplenda omni nisu, & totis animi viribus semper incumbam, ut aliqua ex parte ipsi honori, & Vestræ de me opinioni satisfaciam. Et ut unus ex Sociis vestris aliquando dignoscar, & me vestris devinctum officiis non omnino immerentem omnes existiment.

I. De

I.
De Variis servorum speciebus.

CUM aliud omnino animo agitarem, nec quidquam minus mente versarer, amici, & docti viri fortuito impulsu ad ævi barbari Servorum nationem oculos convertere, & cogitationes, fuit necesse. Is a me de Servis, qui eo ævo hac nostra Forojuliensi in provincia in usu fuere, Dissertationem flagitavit; non ut exinde aliquid ipse notitiæ caperet, plurimum enim & in nostris barbaræ antiquitatis, & in externis rebus versatus est, & doctus; sed ut a me id produceretur, quod de hac nostræ historiæ parte sentirem, quodque mihi forte fortuna ipsi ignotum, in nostris chartis datum esset invenire. Ut ipsi statim tali in petitione morem gererem, non una erat causa; Amico enim flagitanti, & rem honestam poscenti impium, & barbarum recusare, & negare visum est; nec inconveniens, ut eodem tempore, quod lucem afferre posset rebus antiquis nostris, & in Patriæ meæ illustrationem cedere posset, viro tali petente, idemtidem facerem. Sed cum manus in adversaria mea injecissem, ut quæ proposito apta essent, & convenirent, excerperem, & in opus jam conceptum dedolarem; animadverti, me operam ludere, & in hoc argumento quasi penitus me actum agere. Relictis enim, & ommissis Servis, qui Romanorum ævo, pene numero infiniti, ipsis in omnibus quasi officiis, & ministeriis, etiam

pene

pene liberalibus, famulabantur; de quibus Pignorius, & alii, & ferme omnes Legum Romanarum interpretes affatim disseruere, cum aliis recentioribus; Quot Scriptores de servis medii ævi commentavere? Unus quorum inter tot post Cangium supereminet Muratorius vir summus, qui tum notis in Leges Langobardorum, & Ripuariorum, & Capitularia Francorum, & ad Chronica Cassinense, Vulturnense, Farfense &c., tum Dissertationibus ad id institutis, omnem hujuscemodi Servorum catervam, qui barbaris Italiam occupantibus minore numero serviebant, illustravit; & rem pene tenebris obrutam, in lucem protulit meridianam literatorum hominum. Ab ipso namque docemur, Langobardos, & qui eos sunt secuti, Italiæ invasores, paucis fuisse servis contentos, ut modicis facultatibus, & frugali victu libentissimo animo vitam trahebant; Quorum pars officiis domesticis, & familiæ deputata, *Ministeriales*, a servitio, sive ministerio familiari præstando, appellabantur. Hi bifariam saltem erant divisi, ut ex Lege Rotharis II. Tit. XI Lib. I., erant enim Ministeriales primi, officiis, & ministeriis honestioribus familiæ, & Domini addicti; & alii erant Ministeriales secundi ordinis, qui vilioribus domus servitiis erant adstricti. Hæc de his lex memorata: *Si quis servum ministerialem probatum, ut supra, aut doctum domi occiderit, componat soldos* L.; *de alio vero servo ministeriali, qui secundus ejus invenitur, & tantum nomen ministeriale habet; si quis occiderit, componat soldos* XXV. Ex quo duplo majoris pretii fuisse ministerialem primum, & honestiorem elicitur, si secundo viliori conferatur. In charta Præpositura Capituli Civitatis nostræ Forijulii, anno 1253. suppressæ, & extinctæ, editæ quoque a docto P. de Rubeis in suis Monumentis Ecclesiæ Aquilejensis cap. LXXIV. col. 743. plura hujuscemodi ministerialium servorum familiarium viliora ser-

servitia recensentur; deputati enim erant singuli, *Ad ministerium coquinæ, ad officium pistoriæ, ad officium scutellarum, ad officium ostiariæ, ad officium olerum coquinæ, ad officium coclearium*; ut ibi memoratur. Sed laudatus ille Pater, nescio qua ratione ductus, hæc officia, sive ministeria Feudatariis ministerialibus adscribit, eos vilissimis istis servitiis omnino inquinans; cum plurimum nobilitatis semper feudis majoribus insit, minoribus vero numquam vilitas, & servitii talis humilitas conveniat. Verum ad id intelligendum de supramemoratis in documento officiis documentum ipsum repugnat; illis enim ministerialibus subjunguntur: *Residentes in Mansis, & possessionibus*, qui verisimiliter servi erant *Manentes, vel Coloni*, vel *de Masnata*, ipsis mansis & possessionibus inhærentes. Partem vero alteram servorum barbari nostri ad agros excolendos dimittebant, & ad pecuariam exercendam.

Hi multifariam dividebantur; tum ratione servitii, quod erat vel infimum, vel medium, vel, ut ita dicam, honestius; tum ratione personæ, quæ vinculo servitutis arctiori stringebatur, vel non parum remisso gaudebat. In hisce ultimis erant *Adscriptitii*, qui & *Homologi*, *Rustici*, *Coloni*, & alii; qui nullam aliam servitutis notam habebant, nisi quod agris locatis affixi sine Domini licentia inde migrare non poterant; eamdemque fortunam fuisse *Pertinentium*, & *Casatorum*, qui Casis rusticis erant impositi, est in comperto; qui aliquando vassallorum conditionem induebant, Feudis, forte minoribus, a vassis dominicis honorati; cum onere tamen, & debito militiam exercendi, vel pro dominis suis, vel sub comite, cujus districtuales, vel pagenses erant, ut ex capitulari Caroli M. Baluzianæ editionis pag. 495. & ex eo Muratorius Diss. XI. Tom. I. Antiq. medii ævi. Melioris, quam hi, conditionis erant *Aldii*, *Aldiones*, *Aldionarii*, qui iidem

dem plane erant cum Fiscalinis, vel Lidis, seu Litis in Francia, ut ex Lege nostri Rachis regis Langob. lib. III. Tit. XVIII. pag 219. editionis Venetæ 1537. *Aldiones, vel Aldianæ eadege vivant in Italia in servitute Dominorum suorum, qua Fiscalini, vel Lidi vivunt in Francia*. Erant enim libertatem manumissione adepti, & liberti appellari poterant; sed domino, vel potius patrono erant adhuc devincti quarumdam operarum, vel ministeriorum præstatione, quæ ipsis ex conditione, vel pacto, manumissioni adjecto, imponebatur, vel ad tempus, vel in perpetuum, donec scilicet & ab hoc onere liberarentur, & Amond essent facti, ut in legibus Langobardorum, quas memorabimus. *Fiscalini* vero, qui, more a Francis accepto, erant quoque in usu in Italia, ita audiebant; eo quod ad Fiscum Principis, vel Regis pertinebant, & regalibus servitiis erant deputati; Hi, attenta Domini dignitate, melioris erant fortunæ; quia etiam ad voluntatem Principis Domini Palatinis officiis honorabantur. Non inferioris status crederem, fuisse servos *Colinos*; conjunguntur enim sub una quasi specie & recensione a rege Luitprando, & a Carolo M. in leg. V. & VI. Tit. XXXI. Lib. II. cum Fiscalinis, & Aldiis: *Si quis cum servo, aut Aldione, aut cum pertinente alieno de qualicumque re convenerit &c. ut nec Colinus, nec Fiscalinus possit alicubi foras missos traditionem facere*. *Cerarios* itidem & *Chartularios*, & *Tabellarios* servos non vilioris fuisse status, ac Aldios, videtur ex Cangio in Glossario; eos enim asserit libertini status ex charta tabularii S. Remigii, sed Ecclesiæ, vel alteri Domino sub certa annua pensione obligatos ad præstandum ceram, & alia pro manso ingenuili, illis dato, vel locato; & Carolus quidem M. trinas has servorum species conjungens sub una recensione in leg. I. Tit. V. Lib. III. eos ejusdem status & conditionis esse, innuere videtur: *De Cerariis,*

& Ta-

& Tabulariis, & Chartulariis, sicut longo tempore fuit consuetudo, ita observetur. Et in lege sequenti ita sanxit: *Stetit nobis de omnibus Libellariis, ut nullus Comes, nec juniores eorum amplius distringant, nec inquietent; nisi sicut a longo tempore fuit consuetudo*: Scilicet non domini, vel patroni arbitrio operas, vel præstationes adimpleant; sed eas tantum, quæ in manumissione, pacto convento, reservata fuere. Ex iis tamen servis tolerabiliori servitutis specie, ut mihi videtur, gravabantur Chartularii, qui iidem cum Tabulariis; isti vero erant, qui Charta tantum, sine aliqua alia formula, vel cærimonia, quadam libertate donabantur; & nihilominus Domino in pluribus erant obnoxii, & præsertim cum sine heredibus, ex ipsis descendentibus, ab hoc sæculo decederent, dominus illorum hæreditatis possessionem ingrediebatur. Nihil enim amplius eis in charta libertatis concedebat dominus, aut sub certa pœna spondebat; nisi quod ab eis, vel ejus descendentibus nihil exinde juberet, vel pro servitio, & nomine servitutis peteret. Horum servorum in nostris Forojuliensibus chartis exemplum adest in notis Bonihomi, vel Bonihominis Notarii Glemonæ, a me descriptum in meis Apographis numero 866. quod profero.

Suuarzuttus q. D. Henrici de Buja libertatem Andreæ Manzi concedit ei promittendo, quod nihil petet ab ipso nomine servitutis. Anno 1288.

„ Anno Domini MCCLXXXVIII. ind. I. die V.
„ intrante Julio. ñs Dñis Bernardo Decano Ci-
„ vitaten. Camoreto de Osopio. Gwilgelmo de Ve-
„ zono. Jacobo Basadone de Glemona. & Raynerio
„ de Staulis. Wolurado de Mayrale. Hanzone filio D.
„ Jacobi de Regonia. Altenerio de Flagonea. Henrico
„ D. Mosale de eodem loco. & al. Suuarzuttus

filius

„ filius q. D. Henrici de Buja pro se & pro domo sua
„ dimisit omne jus atque rationem, quod vel quam
„ habebat, vel habere sperabat in Andrea filio Do-
„ minici dicti Manzi & in suis heredibus. Scilicet O-
„ dorlicum & Petrum, & de omnibus ab eis descen-
„ dentibus de non ulterius petendo in servitio alico
„ nomine servitutis &c. Et hoc sub pena c. Marcha-
„ rum denariorum. Medietas cujus pene veniet D. Pa-
„ thē, qui pro tempore fuerit, alia medietas cui inju-
„ ria fiet. Pena quoque soluta vel non. Tamen di-
„ cta firma &c.

„ Actum in Oratorio Celle S.Jacobi de Glemona.

Hominem Denarialem sub hac eadem servorum specie Cangius recenset; ita dictus, quia juxta legem Salicam excusso de manu Denario liber evaserit. Hujus autem nihilominus erat aliquo modo obnoxia, nec omnino libera conditio, nam hereditatem, quæ patrono dabatur, in sua generatione non habebat, antequam usque in tertiam generationem pervenisset; quod etiam de Chartulario suprамemorato, qui per chartam tantum erat manumissus, obtinuit. Et hæc de hisce servis, qui honestiori conditione, ratione personæ, & officii, erant præditi, sint delibata.

Nunc aliam servorum speciem invisamus itidem cursim, quæ medium, & infimum servitutis jugum patiebatur. Inter hujuscemodi servos, vere servos, recensendos existimo *Beneficiarios*, ita appellatos, quia prædiis Beneficiariis, sive Feudalibus erant affixi, & in iis glebæ serviebant;Nec a prædiis plerumque abstrahebantur, non in venditionibus ipsorum, aut permutationibus, nec aliis contractibus, sed fere semper conjunctim, & simul cum prædio tradebantur, vel Beneficiario Feudi, vel Emptori. Quibus tamen, ut & omnibus pene aliis servis ejus ævi, sub certa pensione annua concedebatur fundus, cæteris utilitatibus ipsis relictis;

lictis; ex quibus bene administratis peculium, horum servorum proprium, conflabatur, & patrimonium; quod primi honestiores servi sine domini, vel patroni licentia, nec in parte, nec in toto alienare poterant; multo vero minus isti, qui severiori vinculo servitutis adstricti, toti a voluntate dominorum penitus pendebant in omnibus. *Dedititii* erant servi quondam libertate donati; sed quia delicta gravia, & scelera contra dominos commiserant, denuo in servitutem pristinam fuerant revocati.

Massarius servus ita appellabatur, propterea quod Massæ, seu prædio erat impositus a domino, dataque illi cura totius Villæ, seu Massæ; Cum autem omnibus aliis rusticanis, & vilioribus servulis a Domino esset superimpositus, agmen ipse servorum sub se constitutorum ducat; servos nempe *Bubulcos*, *Pecorarios*, *Caprarios*, *Armentarios*, *Caballarios*, *Porcarios*, & hujuscemodi, quorum servitia ex ipsis eorum vocabulis plane innotescunt; & eorum notitia hinc inde ex Langobardorum legibus colligitur. Hi infimi generis homines tamen bifariam censebantur; erat enim in illorum unaquaque specie *Magister & Discipulus*; ut Rotharis rex eos distinguit in legibus VI. & VII. Tit. X. lib. I. An vero de istis discipulis intelligendus Thesaurus noster Aquil.? Videant alii. Hæc sunt ipsius verba pag. 31. *Pelegrinus ol. Henrici de Pizole de Aquilegia recognovit habere ab ecclesia Aquilegen. unum Mansum &c. ac Dominium seu judicium super discipulos de Brazan &c.* jure Feudi Ministerii &c. Proprium autem Massarii peculium erant boves, caballi, & bruta cetera, quæ peculii vocabulo comprehenduntur; deque his, etiam sine licentia, Massarius servus disponebat, ea concedendo præsertim ad societatem, & quandoque etiam ea alienando; semper tamen in Massæ suæ utilitatem, & lucrum, cui præerat; ut sancivit Rotharis

lege III. Tit. XXXII. Lib. II. hisce verbis: *Servus Masſarius licentiam habeat de peculio ſuo, ideſt bovem, vaccam, caballum; ſimiliter de minutis peculiis, in ſocio dare, & in ſocio recipere, vendere autem non, niſi pro utilitate caſæ ipſius, quatenus caſæ præſit, ut non depereat.*

Ceterum quamvis ſupramemoratas ſervorum ſpecies disjunxerim, eas ad certas, vel melioris, vel inferioris conditionis claſſes tribuendo; nihilominus tamen una, aut altera ſpecies ad primam, vel ſecundam claſſem adſcribi quandoque poſſe, nullus dubito; tunc cum ſervi illi in primo ſuo ſtatu vere ſervili conſiderentur, vel cum ſublevati a primo ſtrictiori jugo, immunitatibus quibuſdam, & libertatibus, a dominis conceſſis, fruerentur. Quamvis enim aliquando illis a dominis ſeveriores obligationes tollerentur; vel ut eos tali beneficio demeritos fideliores redderent, vel quia eorum præſtitum ſervitium id promerebatur; nihilominus ipſis jugum ſervitutis collo immorabatur, quamvis levius, & honeſtius, & eodem vocabulo, puta Pertinentium, Manentium, Maſſariorum &c. appellabantur; quod ſemel ipſis impoſitum nomen nunquam, niſi cum plena, & integra libertate, deponebant.

Nec hic me omnia barbari ævi ſervorum genera recenſere voluiſſe quiſquam credat; ſcio, me majorem partem conſulto ommiſiſſe, ne, ut præfatus ſum, actum agerem; vel quia, quamvis varia cognomina audirent, ad eaſdem tamen ſpecies referri poſſe aliquando, videbantur. Præcipua tantum delibavi, & ea curſim; non enim de ſervis eccleſiaſticis, & piis locis contributis, qui ſuis denominationibus, etiam præter memoratas, diſcernebantur, verbum protuli, & alios etiam tranſmiſi; fontes enim demonſtravi, unde omnium pene notitia peti poteſt, ſcriptores, qui de his, vel ex propoſito, ut Muratorius, vel incidenter cum leges ejus ævi,

& hi-

& historias, & chronica notis illustrarent, ut Balutius, Abbas a Nuce, ipse vir summus Muratorius, & alii plures fecerunt. Binas tamen, quas an servis, vel liberis sint tribuendæ nunc non decerno, non ommisi, nec præteritas volo; de quibus sermo erit inferius; *Hermannorum, vel Arimannorum*, & illorum *de Masnata, vel Maxinata*, seu *Macinata*; de quibus inter servos tum Muratorius, tum alii differuerunt, non tamen eos inter servilis conditionis homines connumerando.

II.

Omnes servorum species in Forojulio in usu fuisse.

Interim aliqua proferam documenta, quibus certos nos reddamus (quamvis, ut mihi videtur, nulli dubium esse potest) memoratorum servorum catervis ævo barbaro etiam nostros Forojulienses usos fuisse; tam in familiaribus, & domesticis servitiis, & famulatibus, quam in agrorum cultura, & pecuaria exercenda. Binas in primis chartas proferam; primam, quam Cl. Vir Abbas Binius descripsit ex autographis manu Jacobi Nibisii Notarii, existentibus in Tabulario Ecclesiæ Majoris Glemonæ, cui Archipresbyter dignissime præest, quique hujus qualiscumque & fortuito impetu sine delectu effusæ scriptionis meæ Auctor fuit, jure amicitiæ humanissime importunus; Alteram in Pergamena originalem servo Tom. XVIII. Manuscriptorum meorum pag. 237.

Walangina de Glemona cum consensu Mengenardi filii, manumittit Vidam famulam suam, conditione adjecta, ut serviat &c. Anno 1271.

„ Anno Domini MCCLXXI. Ind. XIIII. Die XV. exe-
„ unte Februario. Přis Wargendo Masena Calci-
„ fice. Stephano dicto Sbrizio. Megenardo Calcifice.
„ Hermanno Dñe Leucardis. & Laterino Porta-
„ tore &c. de Glemona. & al.
„ Dignam remunerationem &c. *Walangina de Glemona*

„ voluntate & consensu Mengenardi ejus filii præsen-
„ tis de pura ; & propria conscientia ejus . *Pro reme-*
„ *dio animæ suæ* . . . . *& parentum suorum* per
„ se &c. absolvit. & dimisit *Vidam famulam suam* . &
„ omnes heredes ab ipsa amodo descendentes &c. Ma-
„ numittensque eidem Vide . . . . omne jus pa-
„ tronatus . omniaque bona mobilia & immobilia que
„ habet . & que habere sperat . Dum tamen quod *ipsa*
„ *Vida servire teneatur* dictæ Walangine . quamdiu
„ ipsa Walangina in hoc seculo vixerit . Que Wa-
„ langina *resignavit* . seu renunciavit ipsam Vidam .
„ & omnes heredes ejus ex ipsa amodo descendentes .
„ *Ecclesiæ Aquilegiensi vel D. Pathe*. dicto Stephano
„ Sbrizio teste recipiente a prefata Walangina datam
„ & refutationem de dicta Vida &c. loco nomine & vi-
„ ce Ecclesie memorate . Quem Stephanum Sbrizium
„ ipsa Walangina constituit &c. suum nuncium . Sin-
„ dicum . & specialem procuratorem ad refutandam
„ ipsam Vidam &c. dicte Ecclesie vel D. Pathe. Hoc
„ tamen pacto & tenore . quod *nullus Patharum. A-*
„ *quilegen*. possint eam &c. *infeudare. vendere. donare.*
„ obligare , nec aliquo modo , vel pacto aut tempore
„ alienare ab Ecclesia supradicta . sed semper in do-
„ minio , & potestate dicte Ecclesie permanere . Et in
„ hunc modum prefata Walangina per se &c. promi-
„ sit eidem Vide &c. sub *pena Centum Marcharum puri*
„ *auri* &c. medietatem dicte pene D. Pathe. &c. &
„ reliquam medietatem . cui lis movebitur solvere te-
„ neatur . Penaque soluta &c. Actum Glem. sub solio
„ dicte Walangine .

Ut brevitati consulam , disquisitioni non immorabor , quæ fuerit , & qualis Walangina hæc ; nobilem enim hac in provincia statim prodit , eam servos possedisse . Quamvis alias sciam , nobilis , & antiquæ Clemonensis Familiæ eam fuisse , immo nomen eidem Familiæ ipsam dedis-

dediſſe, quæ *Walanginæ* audiebat ſæculo XIII. & *del Savio* exinde ſæculo XIIII., tunc cum circa medium ejus ſæculi ab Imperatore Carolo IV. titulo comitum Palatinorum decorata fuit, & inter cetera jure creandi Notarios, & legitimandi ſpurios; quam dignitatem paucis tunc, ſed primoribus noſtrorum, conceſſit Carolus. Ex hac igitur charta diſcimus, Walanginam, Famulam, ſive ſervam ſuam Vidam familiarem, ſeu miniſterialem, ad ſtatum & conditionem Aldiæ, vel Aldianæ extuliſſe; abſoluta enim ea a vinculo, & jugo ſervitutis, deſignatoque & dato ei nuncio, qui eam offerat, & exhibeat Eccleſiæ Aquilejenſi; qui præcipuus erat mos libertatis conferendæ, & frequens noſtratium conſuetudo; ut iterum videbimus; ipſam tamen adhuc ad vitam ſuam in ejus famulatu expreſſe retinet, & ſervitio.

Domini Franciſcus & Johannes de Pinzano manumittunt Claram eorum ſervitricem, pacto ſancito, quamvis ipſa Clara poſt manumiſſionem ſervierit in domo ipſorum Dominorum, nihil detrahatur libertati conceſſæ. Anno 1332.

„ In Nomine Domini Amen. Anno ejuſdem Do-
„ mini MCCCXXXII. Ind. XIII. die XV. intrante Novem-
„ bri. In præſentia D. Adalgerii dicti Pinzanutti de
„ Pinzano. Nicolai filii ol. D. Creſeduli militis dicti
„ loci. Petri ejus fratris. Henrici Dñe Caſtelane
„ dicti loci. Johannis del Clere ipſius loci. Viduſii ejus
„ fratris teſtium &c.

„ Nobiles viri Franciſcus de Penzano, & Johan-
„ nes ejus filius conſiderantes &c. pro ſe &c. *amore*
„ *Dei* & Beatiſ. Virginis Marie, & *pro remedio* &c.
„ ſponte, ac pure mere & irrevocabilis *donationis* no-
„ mine &c. non valentes ipſam donationem ulla inju-
„ ria ingratitudine contrarietate ſive cauſa revocare,
„ per ſe &c. abſolverunt, manumiſerunt, & *liberave-*

„ *runt Claram* dictam Clarussam filiam Pinzanutti qi
„ filiam Antonii de Pinzano, *suam servitricem*, ab eo-
„ rum servitio & vinculo servitutis quo erat eis perpe-
„ tuo alligata, & ipsam perpetuo absolverunt, *donan-*
„ *tes* ipsam Claram &c. & omnia ejus bona &c. *Eccle-*
„ *sie Majori* S Marie de Aquilegia dantes, & assi-
„ gnantes per se &c. ipsam Claram &c. cum omnibus
„ ejus bonis &c. in manum Johannis del Clere testis
„ supradicti ipsam recipientis vice & nomine Ecclesie
„ supradicte, ipsumque constituens suum procurato-
„ rem, qui ipsam Claram dare refutare conducere &
„ *assignare debeat Altari* Ecclesie prelibate &c. & eos
„ absolutos reddentes, & dimittentes ex nunc prout
„ ex tunc ab omni *jugo*, *honere*, *nebula*, *vinculo*, *&*
„ *macula servitutis*, & omni jure, & actione, quibus
„ ipsa Clara eisdem Dominis Francisco & Johannino de
„ Pinzano &c. tenebatur &c. Ita tamen quod *si dicta*
„ *Clara &c. steterit seu habitaverit cum ipsis Domin. &c.*
„ *aut super eorum bonis &c. vel modo aliquo eis servi-*
„ *verit*, *nihilominus sit & esse debeat Ecclesie memora-*
„ *te*. Ita quod &c. valeat & possit d. Clara &c. age-
„ re &c. testari &c. quomodo quilibet *homo* vel *femina*
„ *S. Aquilegien. Ecclesie* pred. quovis modo dicere
„ potest, & facere. Ita tamen quod *nullus Patha-*
„ *rũm* &c. ipsam Claram &c. valeat *vendere*, tradere,
„ *donare*, *investire*, alienare, *infeudare*, vel modo a-
„ liquo a dicta Ecclesia, vel *Domo Aquilegen.* separare;
„ neq. per eos, vel eorum aliquem aggravari possit,
„ vel angariari, plusquam aliquis homo, vel femina
„ Ecclesie antedicte. Promittentes &c. sub pena *Decem*
„ *Marcharum auri puri*, medietas quarum &c.

„ Actum in burgo Pinzani ante bajarzium dicto-
„ rum Dnorũm.

„ Ego Tomas q. Tebaldi de Tebaldis de Vene-
ciis A. impli Not. &c.

Hinc

Hinc quoque elicimus, & noscimus alteram Aldiam; cujus status, & conditio cum ab ipsius jam libera voluntate pendeat, eam fuisse Aldiam voluntariam, & spontaneam, non pacto in manumissione adjecto obligatam, affirmabimus; de qua nullibi, quod memini, mentionem factam vidi a laudatis scriptoribus. Si enim ipsa, vel ejus heredes sponte voluerint habitare in domo, & servire Dominis suis, sive patronis; qui Domini quoque erant Castri Pinzani, & eodem seculo defecerunt; erat ipsa cum ejus heredibus ex ministeriali serva familiari, Aldia spontanea; secus vero si a domo Dominorum suorum recederet in suam, servitium illorum deserens, erat fœmina plena libertate donata; quia Ecclesiæ Aquilejensi oblata erat, & donata. Gravioris, ut mihi videtur, conditionis fuerę Aldii, manumissi, quos exhibet charta subsequens, quam authenticam lego tom.XXXIII. meorum MSS. pag. vel n.175.

Cardinalis Pileus Comes de Prata omnes suos servos manumittit, donans eis mobilia illorum, immobilia vero teneant pro Habitantia in Prata cum onere ei serviendi. Anno 1382.

„ MCCCLXXXII. Ind. II. Die vero IIII. mensis Septembris. Tempore Sm̃i D. Urbani Pape VI, *Prate in Palatio* in camera magna superiori „ prope Salam magnam. Pñs Egr. & Potenti Milite „ D. Johanne q. D. Nicolussi Comitis de Prata, Nob. „ Rizardo nato Nob. & Potentis D. Guecellini Comitis de Camino, Desiderato q. & Guarnerii de Partistagno, Petroque D. Zanini Not. de Prata, ac „ aliis &c. Rm̃us in Xsto Pater & *D.D. Pileus* miserat. Divina tit. S. Praxedis S. R. E. „ Presbyter Cardinalis, dignifs. filius & heres universalis Egr. ac potentis viri q. D. Biachini Militis & Comitis de Prata pro se &c. *intuitu Dei* &c. „ omnibus modis, & viis quibus melius scivit, & po-

 „ tuit,

„ tuit, *Manumisit omnes servos suos* quoscumq. tam
„ mares, quam feminas existentes in Prata, quam e-
„ jus Comitatu, & extra, cum omnibus eorum mobi-
„ libus. *Immobilia* vero voluit quod ipsi habeant, &
„ teneant *pro Habitantia*, & pro dicta Habitantia te-
„ neantur *facere servitia*, secundum quod idem Pileus
„ Cardinalis duxerit ordinandum &c. Et teneantur
„ dare in scriptis omnia ipsorum bona immobilia dicto
„ Domino P. Cardinali. Item voluit, quod omnes
„ servi sui extra Pratam, tempore hujus contractus
„ existentes, teneantur in termino sex mensium pro-
„ xime futurorum *venire ad standum & habitandum*
„ *in Prata*, saltem per. XI. annos &c. & in casu, quo
„ intra terminum dictum non veniant ad residendum in
„ Prata, sicut superius dictum, vult ex nunc, quod
„ sint in eadem *servitute ligati*, & damnatione, sicut
„ primitus erant. Excepto Anceluto &c. Et omnibus
„ debeo facere instã &c.

„ Et ego Jacobus q. Meinardi de Sclusa Aquile-
„ gen. Diocesis pub. Apostolica, & Imperiali
„ A. Not. &c.

Quot servuos, cum omnes manumiserit Pileus, ipse habuerit, ignoro; sed magnam catervam, immo exercitum ex illis conflare potuisse mihi persuadeo; vir enim illustris & dives Biachinus Eques, & Comes Pratæ, affinitate conjunctus cum Caminensibus, qui sæpe, ut in nostris historiis, pari animo & viribus cum Patriarc. bellum gesserant, erat illi pater, qui ipsum Pileum unicum ejus filium ex asse heredem instituit. Cum autem omnes manumiserit, certe ex omni servorum genere, tam gravioris, quam levioris servitutis, tam ministerialium, quam villis, & prediis addictorum fuisse, credere conveniens, ac verisimile est. Non est autem omnino obvium; quod eos liberando ipsis omnia illorum mobilia donaverit, sed immobilia ipsis tantum ad Habitan-

bitantiam , ad Feudum scilicet Habitantiæ, concesserit, reservato nempe sibi directo dominio ; & ea conditione, & pacto , quod in loco Pratæ degere , & habitare deberent , quamvis extra Pratam usque dum commorati fuissent . Et hoc , ut præsto essent , & parati ad ipsi Pileo Cardinali serviendum ; qui sibi servitium , ut puto , Ministeriale , & honestius (cum habitantiæ Feudo eos aliquo modo honestaverit) sibi in manumissione reservaverat , & ipsis , quamvis liberatis , imposuerat sub pœna in servitutem pristinam recidendi . Cæterum non insolens , quod isti liberti , sive Aldii , quadam servitute adhuc gravati , Feuda possiderent ; cum puri , & vere servi , & de Masnata Feuda quoque cum peculio , & proprio haberent quandoque ut nos certiores facit Thesaurus noster Aquilejensis his verbis p.129. MCCLVII. *Candidottus de Glemona dedit , & refutavit in manibus D.Patriarc. Gregorii Milicium filium Mercardi Sdentati de Glemona suum Hominem de Masnata , & ejus heredes cum eorum peculio , Feudo , & proprio* . Bina hinc profero documenta, in quibus Pacta de servis communibus inter nobiles Forojulienses decernuntur , casu quo essent cum suis peculiis dividendi ; in quibus præterea quædam non obvia notatu digna deprehenduntur :

Charta pactorum de servis communibus dividendis inter D. Franciscum de Brazaco superiori , & D. Aynzonem de Faganea . Anno 1279.

„ MCCLXXIX. Ind.VII. die VIIII. intrante mense julii.
„ Præsentibus Dominis Leonardo & Henrico fratribus
„ de Brazaco superiori . Tesinotto de eodem loco . I-
„ rico Dñe Gisle de Orlungo . Raynerio qui fuit
„ de Culugna. Pertoldo precone de Utino testibus &c.
„ Domini Franciscus filius quondam D. Arnoldi
„ de Brazaco superiori ex parte . & *Aynzo de Faganea*
„ fil. q. D. *Asquini de Fontebono* ex altera tale in-
„ ter se pactum , & concordiam fecerunt de heredibus

Pa-

„ *Pacotti* de Brazaco filii q. Morafcii *hominis* di. D.
„ Francifci, & *Jacomine* uxoris ejus *femine*, di. D.
„ Aynzonis, quod heredes eorum omnes tam mafcu-
„ li, quam femine, quos nunc habent, & deinceps
„ eos fimul habere contingerit, ipforum Dominorum
„ Francifci & Aynzonis effe debeant *communes* & *per*
„ *medium*, quos inter fe partiri valeant, cum ambo
„ vel eorum unus voluerit, & poftulaverit. Ita ta-
„ men quod totum *proprium*, & *Feudum*, quod Pa-
„ cottus ad præfens nunc habet a pred. D. Francif-
„ co, effe debeat heredum devenientium in parte ipfi
„ D. Francifco. Et bona omnia, que ipfa Jacomina ha-
„ buiffet & cunduxiffet in domo ipfius Pacotti mariti
„ fui,effe debeant heredum devenientium in parte pre-
„ dicto D. Aynzoni. Et quod ipfe D. Francifcus pro-
„ prio & feudo remanente in heredes fibi devenientes
„ in partem, dare, & folvere teneatur & debeat here-
„ dibus provenientibus in parte D. Aynzoni tres Mar-
„ chas denariorum Aquilegen. infra unum annum
„ prox. venturum, poftquam pars inter eos de dictis
„ heredibus facta fuerit. Mobile vero totum, quod
„ pred. jugales Pacottus, & Jacomina ad pñs nunc
„ habent, & deinceps eos habere contigerit, divida-
„ tur &c. *Feudum* vero, *proprium*, & *livellum*, quod
„ deinceps lucrati fuerint,dividatur per medium here-
„ dibus fupradictis. Ita tamen quod quicquid D. Fran-
„ cifcus ex nunc dederit predictis Pacotto & Jacomine
„ effe debeat fibi in parte devenientium, & e conver-
„ fo. Que omnia fuperius nominata predi. Domini
„ Francifcus & Aynzo cum obligatione &c. promife-
„ runt rata & firma habere &c. *fub pena* xx. *Marcha-*
„ *rum denariorum Monete Aquilegen. &c.*

„ Actum fuper Caftrum S. Margarete de Gro-
„ vans, ante Canipam heredum q. Muzonis de
„ Bolpis de Martignaco.

Et ego

„ Et ego Dominicus dictus Glemonus de Utino
„ impli A. Not. &c.

D. Franciſcus q. D. Arnoldi de Brazaco ſuperiori, & D. Aynzo de Faganea q. D. Aſquini de Fontebono nobiles Feudatarii Forojulienſes, quorum deſcendentes nulli nunc adſunt, hominem ſervum unius cum ſerva alterius in matrimonio copulaverant; & exinde pepigerant, cum aliquis eorum deſcendentes ex eis, & bona per ipſos aquiſita dividere voluiſſet, quod æquis portionibus omnia dividerentur. Excepto tamen Feudo, quod domini illius, qui id conceſſerit, remanere deberet. Cujuſcemodi fuerit Feudum, de quo hic habetur mentio, quodque etiam ſervis concedi poterat, & ipſos illud adipiſci, & ſibi comparare, nulla fit mentio in inſtrumento; ſed id fuiſſe Habitantiæ, veriſimile eſt; non enim Feudum tale quicquam ſecum poſſidentibus nobilitatis afferebat, cum de minoribus fuiſſet; & proinde ejus capaces ſervi eſſe poterant; perſuaſum namque mihi eſt, nullam cum nobilitate ſocietatem ignobilem ſervitutem inire poſſe. Alteram chartam pactorum de ſervis communibus profero, alio quoque titulo digna, ut lucem videat.

D. Federicus de Cavoriaco dotat Franciſcam ſuam ſervitricem, copulandam matrimonio Radio ſervitori D. Matthæi de Brazaco ſuperiori, & pacta inter eos de dividendo deſcendentibus, & bonis dictorum jugalium. Anno. 1342.

„ Anno Domini MCCCXLII. Ind. x. Die XI. intrante Februario. Pns. nobb. Viris & Dnis. D. Nicolao q. D. Henrici. D. Conrado q. D. Franciſci ambobus de Brazaco ſuperiori, & Conrado filio D. Nicolai de Brazaco inferiori. Franciſco q. Miſſe de Villalta, & Chunzilino filio D. Artuichi de Brazaco ſuperiori teſtibus &c.

„ Nob. vir D. Federicus natus q. nob. D. Lodoyci

„ doyci de Cavoriaco per se & D. Rambaldum ejus fra-
„ trem, ut dicebat, ac eorum heredes promisit & ste-
„ tit dare *Radio servitori* D. Mathei de Brazaco supe-
„ riori, & *Francisce servitrici* ipsius D. Federici ac e-
„ jus fratris jugalibus. Renunt. per se &c. *vice & no-*
„ *mine Dotis* prefate Domine Francisce v. Marchas A-
„ quilegen. denarior. mon. nove, de quibus quidem
„ quinq. Marchis d. Radius ibidem fuit contentus &
„ confessus ab ipso D. Federico habuisse & recepisse
„ tres Marchas denar. anted. Dotis, reliquas vero duas
„ stetit dare sæpe noiãtus D. Federicus ipsis jugalibus
„ ad beneplacitum Nicolai Radii patris ipsius Radii,
„ & Odorici servitoris ipsius D. Federici. Pactis au-
„ tem infrtis habitis & firmatis inter Dnos Federicum
„ sepenoiãtum, & D. Matheum superius expressum.
„ videlicet quod si contingeret d. Francisa premori ipso
„ Radio suo marito sine communi herede habito inter
„ eos, quod per ipsum Radium & ejus heredes ipsi
„ D. Federico, & suis heredibus *d. Dos restituatur,*
„ *reservata tamen in se dimidia Marcha de d. Dote* &c.
„ Et e converso si contingeret ipsum Radium premori
„ ipsa Francisca sua uxore superstite sine communi he-
„ rede, quod ipsa Francisca *rehabeat suas dotes inte-*
„ *gre, & de bonis sui mariti tres Fortones &c.* Item si
„ contingeret d. jugales aliquos procreare proles ac
„ filios, qui *debeant dividi ipsi & eorum bona universa*
„ inter ipsos D. Federicum, & D. Mattheum &c. e-
„ quali portione. Ubi autem, omnibus actis preno-
„ minatis, Radius stetit dare d. Francisce sue uxori
„ *nomine Morgengap & Dismontature* duas Marchas A-
„ quilegen. monete nove ad suum beneplacitum *ad fa-*
„ *ciendam omnimodam suam voluntatem.* Pro quibus
„ omnibus firmiter attendendis atque complendis,
„ precibus ipsius Radii, & pro ipso D. Mattheus ejus
„ Dominus in solidum extitit fidejussor, & precibus
ipsius

„ ipſius Franciſce & D. Federici Franciſcus teſtis ſu-
„ prædictus in ſolidum fidejuſſor extitit.
„ Actum in Bajarzio Nicolai Radii de Agar. Plebis s.
„ margarete de Grovagns.

Ex notis Mathiæ d. Miſſii q. Zotti de s. Maria de Sclaunich Not &c.

Federicus hic Dominus Caſtri Cavoriaci, cujus gens adhuc in plures Familias diſtincta viget, &, ut fertur, ab antiquis Dominis Ragoneæ genus ducens una cum aliis nobilibus Familiis, etiam alia denominatione notis, aliis Caſtris in Forojulio dominatur, Franciſcam ſuam ſervitricem, ideſt famulam, & ſervam, quæ Cangio ſunt ſynonima, quinque Marchis monetæ novæ Aquilejenſis dotat, ut eam Radio ſervitori, ideſt famulo, vel ſervo Domini Brazachi laudati copulet. Paucas admodum chartas vidi, quibus a dominis dotentur ſervæ, & pauciores multo, quibus dotentur iiſdem pactis & conditionibus, quibus libere, & nobilis conditionis fœminæ honorantur. In hac namque noſtra charta non dotatur ſolum, ſed dos datur ſub conditione reſtitutionis, non adveniente prole; & inſuper dictæ ſervæ conſtituuntur Marchæ binæ ejuſdem monetæ pro ſnis Morgengap, ideſt dono matutino, & Diſmontaturis *ad faciendam de bis omnimodam voluntatem*. Hinc ſi dicti ſervi jugales prolem habuerint, & deſcendentes, & bona aquiſiverint mobilia, & immobilia, quod omnia ſecundum conſuetudinem hujus provinciæ æquis portionibus ad eorum beneplacitum inter dictos Dominos Federicum, & Matthæum dividantur. Cum ſervæ hæ nubendæ a Dominis dotarentur, e contra ipſæ eædem pro dote conſtituebantur nobilibus fœminis, matrimonio ſui ſimilibus copulandis, ut ex charta, quam ſubjungo.

Datio in dotem unius ſervæ, facta a D. Detemaro de Vendolio Gniſutæ ſorori ſuæ nuptæ Johanni q. Jacobi Valuti de Glemona. anno 1337.

„ Anno

,, Anno Domini MCCCXXXVII. Ind. V Die V. in-
,, trante Martio Pñs Gabriele de Glemona. Ni-
,, colao d. Pisatino q. Piliorni. Federico q. Valconi.
,, Tomato q. Zanni Justi. Nicolao q. Bernardi Capis-
,, se. Jacobo filio Marchi de Racholana. Petro filio La-
,, zaruti de Carvacho, & aliis.

,, Cum olim D. Arnoldus de Vendoyo *dotasset*
,, filiam suam Dominam Gnisutam in matrimoniali co-
,, pula cum Johanne q. Jacobi Valuti. & ipsis jugali-
,, bus inter cetera *promisisset unum Mancipium*, ut pa-
,, tet publico instrumento confecto manu Stephani Val-
,, coni Not. de Glemona sub anno Domini MCCCXXIII.
,, Ind. VI. Die X. intrante Aprili. viso & lecto a me
,, Not. subscripto. Ibique vero D. Detemarus filius
,, d. olim D. Arnoldi de Vendoyo *assignavit* dictis Jo-
,, hanni & Domine Gnisute jugalibus *in Mancipium*
,, *& servitutem Foscham* filiam Henrici de Vendoyo
,, presentem. Quæ ibidem promisit *manuali fide &c.*
,, *legaliter servire dictis jugalibus &c.* & dicti jugales
,, acceptaverunt dictam Foscham in suam Manci-
,, pium &c. Actum Glemone in domo Johannis q. Ja-
,, cobi Valuti.

Ex Notis Francisci Sibelli Not. Glemonæ &c.

Gens nobilis Dominorum Castri de Vendolio jam a sæculis defecit; ex hac Arnoldus promiserat pro dote unum Mancipium (quod idem est cum servo, vel serva) Gnisutæ filiæ suæ, & Johanni Valuti nobili Glemonensi ejus marito; quod defuncto Arnoldo dictis jugalibus præstitit Detemarus ejus filius, dando eis, & tradendo in *Mancipium & servitutem* Fuscam filiam Henrici de Vendolio. Notandum, quod Fusca in traditione dictis jugalibus de eis legaliter serviendo sacramentum præstitit.

Sed quæ modum, & morem nobilium Forojuliensium videtur excedere, adest mihi charta in Apogr.
n. 893.

n. 893. anni 1323. 9. Novembris, quæ, ultra dotem in pecunia numeratam, Adalprettum Dominum Cucaneæ Sophiam filiam suam cum septem Famulis, sive servis dotavisse, nuptam Johanni Domino Villaltæ, memorat.

Plura alia documenta adsunt, quæ docent, nostros antiquos Forojulienses servis omnis generis, & speciei usos fuisse ævo barbaro, sicuti nationes, & regiones aliæ Europæ nostræ; quæ consulto omittuntur, ne in immensum crescat farrago; ad id enim probandum, & certum reddendum, pro confirmatione assumpti argumenti; (non quod id necessarium existimaverim) leges nostræ municipales affatim sufficere videntur, quæ de servis ab antiquo sancitæ sunt, & usque ad sæculum XVI. in hac regione fuere in viridi observantia, ut exinde subtus animadvertemus. Has ex statuto nostro Forojuliensi Ms. descripsi, quod indubitate videtur esse caracteris sæculi XIV. & servatur a D. Agricola Patritio Utinensi, mihi non vulgari amicitia conjuncto. In laudato Ms. adest fol. XXXIX. Rubrica: *De sententiis diffinitivis proferendis coram Domino Vicario Patriarchali* in temporalibus; sub qua cum decernatur, Vicarium ipsum super re quacumque sententias definitivas proferre posse, ad nullius judicis Tribunal amplius provocandas; excipiuntur tamen sententiæ *Territorii, Libertatis, Servitutis, & Feudorum*: de quibus ultimum proferre supremum judicium sit Domini Patriarchæ tantum, non ejus Vicarii; Et in hæc verba lex scribitur: *Constituimus, & ordinamus. Quod omnes cause possint ventilari coram persona Vicarii D. Patriarche, eujuscumque conditionis existant; ac etiam possint finiri & terminari, & diffinitive sententie ferri per Astantes coram persona ipsius Vicarii: Exceptis tantum sententiis diffinitivis Territorii, Libertatis, Servitutis, & Feudorum. Que sententie dumtaxat coram persona D. Patriarche proferantur; nisi sen-*

sententias diffinitivas super causa Territorii proferendas idem D. Patriarcha propter aliquas occupationes, quas ipse scribat, vel asserat se habere, Vicario suo specialiter & expresse duxerit committendas. Sed ut causas Territorii poterat Patriarcha vicario suo demandare definiendas, ita etiam eas, quæ circa alicujus servitutem vel libertatem versabantur, aliquando Vicario ipsi a Patriarcha delegabantur. Ecce tibi documentum, quo id probe testatum redditur; & insuper quibus solemnitatibus liberata per sententiam judicis a servitutis imputatione libera proclamabatur.

Sententia Jacobi Maroeli Vicarii Patriarchalis & Istriæ Marchionis pro libertate Margaritæ Muyans cum filiis, Oblatio ipsorum Altari Aquilejensi, & Proclamatio eorum libertatis facta per suos Parochos. Anno 1352.

„ MCCCLII. Ind. v. Die XII. mensis Julii. Pñs
„ presbytero Jacobo Flor, & Anzelotto de Cucha-
„ nea Mansionario Aquil. & presbro. Gabriele &c. &
„ aliis.

„ Josephus *Nuncius juratus Patriarchalis Curie*
„ D. Nicolai Patriarche Aquilegen *ex commissione* &
„ mandato D. Jacobi Maroeli de Luca Vicarii dicti
„ D. Patriarche. *Optulit super Altare* S. Marie Aquil.
„ *Margaretam* dictam Muyans, & Indrinam, & Ca-
„ therinam sorores filias dicte Margarete, & Johan-
„ nem eorum fratrem, ut moris est &c. ut supra &c.
„ Qui ibidem exibuit una literam infrascripti tenoris.

„ Jacobus Maroelus de Luca Domini nostri D.
„ Patriarche Vicarius Generalis Istrie Marchio &c.
„ salutem.

„ Cum Margareta dicta Muyans de S. Margareta
„ cum tribus filiis, & totidem filiabus coram nobis,
„ *ut Commissario* in hac parte Domini Nostri D. Pa-
„ triarche Aquilegen. per *laudum & sententiam fuerint*
abso-

„ *absoluti ab omni Nebula servitutis* & liberati, ad quam
„ Fradonus de Brazaco eosdem intendebat provocare.
„ Honestatem vestram requirimus, quatenus predi-
„ ctam Margaretam, filios, atque filias *in Ecclesiis ve-*
„ *stris*, cum ibi aderit populi multitudo, *liberos*, ut
„ ceteros Aquilegen. Ecclesiæ denuncietis & pro-
„ paletis.

„ Datum Utini die x. Junii Ind. v.

„ Honestis viris presbyteris Henrico, & Francis-
„ co Capelanis Plebis S. Margarete, & eorum
„ cuilibet.

„ Et Ego Jacobus q. Ture Not &c.

Margarita hæc cum filiis a Domino quodam de Brazaco in jus trahebatur, ut illius serva; per sententiam libera pronunciatur a Vicario Patriarchali, huic causæ delegato Commissario; unde ad exequendam sententiam per Nuncium Patriarchalis Curiæ ducitur ipsa Aquilejam, & de more, hac in provincia semper observato, ab eo offertur altari S. Mariæ Aquilejensis. Hinc Vicarius Patriarchalis jubet, ut in Ecclesia S. Margaritæ, quondam Castri Gruagn, Parœcia illius, in solemnitate, cum populi multitudo aderit, a suis Parochis proclametur libera, ut ceteri homines Aquilejensis Ecclesiæ.

Aliam antiqui nostri decrevere legem favore libertatis: statuentes servum communem manumissum ab uno ex ejus dominis, etiam reclamantibus ipsis, libertatem adipisci permanentem, & integram; dummodo tamen a manumittente consociis de quota sua juxta servi valorem, & pretium sit factum satis. Prostat Rubrica hæc in laudato Mſ. fol. 77. hisce exarata: *Quod si aliquis est servus communis duorum vel plurium dominorum, & fuerit per unum ex dominis manumissus, & liberatus, censeatur integraliter liber. Dum tamen alteri domino, vel alteris dominis fuerit satisfactum de par-*

te, quam habet, vel habent in dicto servo; secundum communem existimationem ipsius, taxandam arbitrio bonorum virorum. Præterea alia in Rubrica sancitum fuit, quæ, *de Massariis valentibus capi, etiamsi sint servi alterius*, inscribitur; Quod Massarius servus unius, degens super prædio, & villa alterius, possit pro annuis præstationibus non solutis domino prædii, ab ipso capi, & in subjectionem, & dominium suum redigi, & retineri, donec debitum solvat. Hæc sunt verba legis: *Quod si aliquis habet aliquem Massarium, qui sit servus alterius, & qui sit sibi pro afficlibus obligatus, illum capere valeat, ac si esset liber; non obstante contradictione domini, cujus est servus*. In alia denique Rubrica fol. eod. *De Nato ex libero ventre pro libero reputando* sancivere; quod juxta Romanas Leges natus ex libero ventre matris libertate gauderet; & contra natus ex matre serva, quamvis patre libero, servus censeatur & sit domini matris ejus, in eadem servitutis specie illi serviens: *Quod quicumque natus fuerit ex matre libera, censeatur, & habeatur, & reputetur pro libero; etiam si pater ejus sit, vel fuerit servus; Quamvis etiam natus, & nutritus fuerit, vel longo tempore steterit, vel habitaverit super Territorio domini patris sui, vel super quo habitat pater ejus. Quicumque vero natus fuerit ex muliere serva, & de Masnata, censeatur, & sit servus ejus, cujus est mulier, ex qua natus est; etiamsi pater ejus sit liber*. Quam legem ita nostri progenitores religiose custodiverunt, ut si etiam ex patre nobili, & ejusdem cum dominis status, & gradus militaris, natus, vel nata esset filia ex matre serva; servus nihilominus, vel serva censeretur, & in ea gravi conditione permaneret; ut ex manumissione, quam subjungo, plane demonstratur, quam ex notis laudati Nibissii descripsit laudatiss. Abbas Binius.

Domini Detalmus, & fratres de Villalta manumittunt

tunt Prounit eorum servam filiam D. Federici de Villalta. Anno 1275.

„ Anno Domini MCCLXXV. Ind. X. Die VIII. ex-
„ eunte Novembri . Pñs Domino Adalgerio de Vill.
„ Episcopo Feltrensi . D. Mathia de Glemona ejus ne-
„ pote . D. Liardo de Bergamo . D. Odolrico Deca-
„ no Feltren. D. Achilloto presbytero de Belluno .
„ Gabrazzo de Belluno . D. Artrusio de Villalta . Fru-
„ cerio habitatore . . . Domini Detalmus . Rantolfus .
„ & Henricus de Villalta per se . & D. Luduvicum
„ eorum fratrem . & eorum heredes *pro remedio ani-*
„ *marum suarum &c. Dimiserunt liberam Prounit eorum*
„ *servam filiam D. Federici de Villalta* . Ita quod ipsa
„ debeat habitare . *& stare in Monasterio* . & si non
„ faceret . quod sit eorum sicut prius . Et promiserunt
„ sibi &c.

„ Actum in Villalta sub abete .

„ Et eandem dederunt nomine liberationis dicto
„ D. Liardo pro Nuncio &c.

Domini hi Castri Villaltæ , tam manumittentes , quam pater Prounit , erant ex gente dominorum de Caporiaco , vel , ut hi , ex eodem stipite Dominorum Ragoniæ ; qui tamen a sæculis defecerunt , aliis Castrum Villaltæ , & ditionem possidendam relinquentes . Ex hac charta observandum non solum , quod quamvis cum primario nobili milite se commiscuerit serva, & ex eo partum ediderit , nihilominus servum remanere partum , & matris statum , & miseriam sequi ; sed etiam quod manumissæ Prounit arcta conditio de se in Monasterio constituendi imponatur , & Monialem se Deo vovendi , nisi vellet ad pristinum servitutis jugum reverti . Quæ quidem conditio mihi ideo videtur a manumittentibus apposita , ne sanguis eorum nobilis in descendentibus ex ea ignobilitate servitutis fœdaretur .

III.

Variis in Regionibus mores varii.

De Servis, qui in hac noſtra Forojulienſi regione, ut in ceteris Europæ provinciis, & regnis, erant in uſu, hæc curſim, & tumultuaria ſcriptione proferre viſum eſt, tum ut documentis, & probationibus certis hunc morem etiam hic viguiſſe, palam facerem (quod equidem non omnino neceſſarium fuiſſe arbitror, cum nulli adhuc negare ſint auſi, ſed, ut credo, potius apud omnes id in comperto ſit) tum, quod aliquo in pretio eſſe poteſt, ut quidam peculiares noſtrorum antiquorum mores, ſolemnitates, & conſuetudines, quæ in variis ſervorum ſuorum ſpeciebus, nominibus, & gravaminibus, ſeu obligationibus ſervabantur, animadverteremus. Quamvis enim plerumque fuerit, & ſit certus rerum ordo, mos, & conſuetudo pene eadem ad univerſos per totam Europam pertinens; nihilominus eodem in more, & conſuetudine ſingulis regionibus, provinciis, & civitatibus, immo etiam oppidis, & pagis, ne dicam Familiis, eſt ſuus peculiaris mos, & conſuetudo, quibus ab univerſali diſtinguuntur; & res eadem in ſua origine, & ſubſtantia, diverſimode ſingulis in locis cenſetur, agitur, melioratur, & finem complementumque ſuum varium habet. Nec exemplis extra argumentum, quod habemus præ manibus, opus eſt; ſervi ipſi, de quibus ſermo eſt, affatim exempla nobis ſuppeditant. Cl. Muratorius in laudata Diſſertat. xv. Tom. I. Antiq. medii ævi col. 809. affirmat, in ditione Ferrarienſi legem, vel conſuetudinem ab omnibus obſervatam fuiſſe; ut qui natus eſſet ex libero patre, quamvis ex matre ſervilis conditionis editus fuiſſet, liber eſſet omnino, & ingenuus, ſive ejuſdem ſtatus, & conditionis ac pater; Et econverſo, qui fuiſſet natus ex patre ſervo, quamvis ex matre libera, nihilominus ſervus cenſeretur; quod idem eſt, ac affirmare, quod

partus

partus non sequatur ventrem, sed patrem. Idque ipse probat in Ferrariensi Civitate, & districtu semper moris fuisse; productis examinibus testium 1252. qui hunc morem, sive consuetudinem, vel legem ibi viguisse, sacramento præstito confirmant; & col. 823. his verbis: *Item dicit, quod consuetudo in Ferraria, & districtu approbata, & obtenta servata fuit, & servatur; quod nati ex patribus de Macinata, quamvis sint de libero utero nati, sunt de Macinata illorum, de quorum Macinata erant patres eorum.* Et sæpius hæc eadem in dictis examinibus habentur, quibus confirmatur, hunc fuisse Ferrariensium morem, vel legem consuetudinis, quod partus sequatur patrem, non ventrem; cum agebatur de statu liberi hominis, vel servi. Sed secus fuit in Ducatu nostro Forijulii; vidimus enim legem ab antiquo in hac patria sancitam, consonam Romanorum legi: quod partus sequatur matrem, nulla habita patris ratione, & ita religiose servatam in facto observavimus, ut filia quoque nobilis Dynastæ huic legi parere sit coacta. Sed non unum hoc exemplum variantium morum, & consuetudinum in servorum proposito argumento; deinceps variationes quoque alias observabimus; toto cœlo a moribus, & consuetudinibus aliarum regionum in Forojulio distantes; immo de directo contrarias; non in Herimannis, vel Arimannis tantum, verum etiam graviores in hominibus, sive servis de Masnata, vel de Maxinata; quod idem significare, & esse cum Muratorio sentio; Et exinde in manumissionibus, & duratione servorum. De illis igitur sermonem nunc instituamus, terminum huic nostræ scriptioni imposituri de manumissionibus, & de earum solemnitatibus agendo, quæ nostris Forojuliensibus in usu fuere.

IIII.

De Arimannis.

Doctissimus Muratorius in Dissertatione XIII.

De Hominibus liberis, *& Arimannis*, dum, quid essent Arimanni isti, vel Hermanni, inquirit, eos homines liberos fuisse pro certo habet; nec, ut mihi videtur, inconsulto; nam tum ex Legibus Langobardorum, quæ de his mentionem faciunt, id depræhenditur non obscure, & Diplomata ab ipso non pauca in lucem edita id persuadere videntur. In hoc autem tota ea Dissertatione laborat, ut non demonstret solum eos fuisse liberæ conditionis, sed etiam conditionis honestioris, &, si Diis placet, illustri Vassallorum, & Militum dignitate honoratos, propter Feuda a dominis suis ipsis conlata, & propter militiæ gradus, quibus domino, vel Comiti serviendo in exercitu erant adscripti. Hinc a vocabulo ipsorum, *Hermanni*, Ætimologia incipiens, eam probat, quam Eccardus affert ab *Herbmenner*, scilicet *Domini minores*; & eam, quam Aventinus, & Goldastus ex Germanico *Here*, & *Mann*; scilicet *Vir exercitus*, sive *Homo militaris* proferunt; iis aliam ab ipso excogitatam derivationem subjungens, quam ex Teutonico *Ehre* & *Mann* deducens, vocabulum illud valere *Honor hominis* affirmat; alias hujus vocis derivationes, tanquam proposito suo infensas, omittens, quibus Vossius, Cangius, & alii *Clientem Domini*, & *Hominem Domini* significare asserunt. Inde Diplomata, Judicata, & alia in lucem edit Documenta, quibus Arimannos, vel Hermannos Beneficia, Allodium proprium, & jura quædam possedisse probat, præsertim in judicio assidendi cum Episcopo, & Sacerdotibus ad lites dirimendas; ut in Placito Lucensi; & præsidendi regimini Civitatis, ut ex Diplomatibus a Lothario II. & Friderico I. Augustis, Civibus Mantuanis concessis, deducit idem vir summus Muratorius, proposito suo, & sententiæ plusquam satis addictus. Cum enim antequam chartas illas proferret, propositionem, quasi ut certam, affirmaverit: Hermannos liberos homines fuisse, *immo quodam*

dam

dam nobilitatis gradu ornatos, militiæque addictos, fundo aliquo in beneficium a feniore accepto; omnem exinde movet lapidem, ut eos nobiles Milites fuiffe demonftret, interpretis, & gloffatoris fungens munere in illis chartis commentandis, & ad proprium fenfum aliqua violentiuncula, ut ita dicam, trahendis. Nihil enim aliud, fi quid video, ex illis documentis deduci vere poffe arbitror, nifi Hermannos fuiffe homines fua natura quadam libertate gaudentes, fed ita domino fuo Comiti, vel Sculdaffio obligati ad quædam, præcipue militaria, honeftiora onera fubeunda; ut fervitutis cujufdam honeftioris jugum portaverint. Et grave quidem jugum, a quo fublevari, nec a dominorum, vel Comitum continentia, & benignitate poterant; lege enim Guidonis Imperatoris cavebatur, inter Langobardas III. Tit. XI. Lib. III., quod fi Arimannus monitus ad defenfionem patriæ fe hoftiliter præparandum, defecerit, Guidrigilt fuum componat, fcilicet pretium fui folvat; quod pretium Comes exigere, nifi cum Miffo Palatii Imperatoris, nequibat; res enim ad Principem immediate pertinebat. Sed an ævo illo homines nobilitaverit debitum in militia, & in exercitu ferviendi, videant alii: Mihi quidem conftat, in more fuiffe & liberos, & fervos fui Comitatus, & in diftrictu fuo commorantes, Comites ad exercitum indiftincte convocaviffe, cum res pofceret, caftigatofque fe fubtrahentes, & inobedientes juxta fenfum hujus legis inter Langobardas II. loc. cit. *Quicumque igitur ex laicali ordine, tam liberi, quam fervi homines in Comitatu manentes a proprio Comite, vel a publica parte, ab his, qui rempublicam agunt, moniti fuerint; fi fe fubtraxerint ab adjutorio fui proprii Comitis, & eum non adjuvaverint infra ipfum Comitatum contra prædones venientes in fuo Comitatu, tertiam partem liberi ex fuis mobilibus componant. Servi autem* LX. *ictus a propriis dominis accipiant;*

piant ; si probatum fuerit , quod eis fuisset denunciatum . Servi igitur quoque cum liberis vocabantur a suo Comite ad exercitum ad militiæ honorem capessendum . Forte servi hi ab hoc debito militiam exercendi sub suo Comite nobilitatos fuisse , & extra ordinem servorum constitutos in gradu honestiorum , credere debemus. Si Hermannos , vel Arimannos hac de causa nobilitate donatos , & præditos existimamus , cur non servos hosce ?

Sed judiciis , & litibus dirimendis assidebant cum Episcopo , & Sacerdotibus . Verborum apparatus hic speciosus est admodum , & quid magnum præ se ferens oculos implet , & mentem . Scire vellem ; an Hermanni isti judicaturi assiderent ; vel ut dignitatem judicis , & Tribunalis venerabiliorem redderent , reverentiæ & obedientiæ conciliandæ gratia Tribunali adstarent ? Officium , uno verbo , Apparitorum implentes , & munus ? Si hoc Apparitorum munus exequebantur , quamvis militare , & honestum , quasi Somatophilaces , sive Corporis Custodes ; quisque depræhendit , quanta , & qualis ipsis ab illo munere nobilitas derivare potest ; præsertim si Comitibus tantum , & Sculdassiis officium hoc impenderent . Videmus namque & hodie ministerium hoc Magistratibus nostris , qui pro antiquis Comitibus regioni præsident , præstare milites gregarios , nec notæ honestioris , quique exinde nihil honoris , & multo minus nobilitatis gradum , sibi adipiscuntur ; sed ut fuere gregarii , & ignobiles , sic permanent , quamvis sæpius ad memoratum munus vocentur . Sin vero Hermanni judicaturi judiciis assident [quod minime ex chartis editis liquere videtur] nihilominus , cur eis nobilitatis gradus ideo sit affigendus , nullus video . Quot enim in Forojulio judicaturi Tribunalibus adstant , vel Feudatariorum nostrorum , vel Monasteriorum , Ecclesiarum , vel Abbatum , aut Capitulorum ,

lorum, vel aliorum a Principe jurisdictionem habentium, qui ideo nuncupantur *Astantes* hujuscemodi judiciorum; & nihilominus nullam exinde sibi contendunt deberi nobilitatem, vel honorem, aut titulum nobilium sibi deposcunt? Et revera, quomodo Villani, & Rustici illi *Astantes*, qui tales sunt plerumque, immo omnes, possunt id honoris prætendere, eo quod Tribunali judicaturi assideant; si ut ad Tribunal accesserunt visu, vestitu, verbo, & opere Rustici ignobiles, ac viles, tales itidem semper inde regrediuntur & permanent? Sed judicaturi assident Comiti, vel ejus vicesgerenti, cum de vita, de substantiis, de libertate, & de fama hominum Comiti illi subjectorum lites disceptantur. Quid inde tamen? Nobilitatis gradum eos habere hujus officii causa judicare debemus? nil minus. Antiqua lex est hac in provincia, literisque Pontificiis firmata, qua decretum est, nullum esse judicium, quod non per Astantes pronunciatur [ab ea producenda nunc supersedeo, alibi fortasse locus aptior erit, & convenientior] ideo forte sancita est, ut tot Rustici viles, & infimæ notæ in nobiles viros evadant? Quis credat, viros fuisse Principes tam supinæ ignorantiæ, qui hac de causa insulsa, & fatua talem conderent legem? Eam, ut Democratiam aliquam, cui erat assuetus, barbaro populo servarent, condidere, reservata nobilibus, & judicibus majoribus recensione, & correctione judiciorum, qui ab Astantibus hisce prodirent.

Sed detur Assertori doctissimo Hermannorum nobilitatis, & concedatur, quod ipsi ex suo officio nobiles sint; quamvis ipse quoque subdubitans per totam laudatam XIII. Dissertationem id asserat, & in calce ipsius dubietatem suam aperte proferat his verbis: *Atque adeo en causa, quare confessum Arimannorum, in charta Lucensi memoratum, minime accipere audeam de nobilibus dumtaxat. Quamobrem lubet continere judicium,*

eium, & congessisse, quæ potui, de Liberis Hominibus, atque Arimannis. An isti Vassallorum, sive Optimatum, sive Nobilium Hominum cœtum constituerint, nec ne, alii fidentius decernendum relinquo. Sed detur & concedatur, inquam, ita fuisse in Lucensi, & Mantuana regionibus; non enim ultra Chartæ prolatæ se extendunt; nec inde idem fuisse ubique locorum, elicitur; & multo minus hac in nostra Forojuliensi provincia, in qua aliter, ac ipse statuit, fuisse, subtus deprehendemus. Proinde nullo jure, & gratis ab eodem doctissimo Viro in laudatæ Dissertationis fine asseritur: *Fidentissime quidem pronuncio, non fuisse Arimannos servorum genus, sed pluris quam ceteræ servorum species æstimatum, immo supra vulgarem conditionem servilem, quæ sententia fuit Illustrissimi & Colendissimi Fontanini in Opusculo de Masnadis pag. 45. explodenda sane ex iis, quæ hactenus attuli*. Sed, quæ attulit, aliis regionibus, non Forojulii, quod aliis moribus, & consuetudinibus est usum, sunt convenientia; non unus enim mos fuit ubique, aut consuetudo, ut dictum est. Sed præstat Fontanini verba ipsa producere, ut quisque dijudicare possit, an vir summus sensum ipsius verum, & genuinum fideliter latinis adlatis verbis expresserit. Hæc Fontaninus loco citato a Muratorio: *Questi erano gli Armanni, che di condizion vile sono stati creduti da alcuno; opinione ragionevolmente abbattuta dal Du Cange; imperciocchè essi erano immediatamente soggetti ai Conti, e agli Sculdassii, cioè ai Giudici &c. In un Diploma dell' Imperadore Corrado presso il Sigonio de Regn. Italiæ Lib.* VIII. *sono posti, come diversi da i Servi. Il loro ufficio era di militare, e custodir le Castella sotto i Conti, ed altri Regii ministri. Erano in somma persone di guerra, ed obbligate a prender l' armi per servigio del Padrone, e lo spiega il nome dedotto da H r, e Man, cioè uomo d' esercito; e Marculfo nel Lib.* I. *Form.* VIII. *chiama*

chiama le Armannie famiglie militari , e gli Armanni son chiamati liberi da Carlo Grasso &c. Videat Lector , quam bene Fontaniniana , latine adlata verba a Muratorio , in sensu cum ipsis Fontanini verbis conveniant ; quæ , me hercle , ne ilum quidem a veritate exorbitant , dum Hermannorum Forojuliensium statum , & conditionem nobis exponunt ; ut subinde palam fiet .

Arimanni , vel , ut verius , *Hermanni* in Forojulii provincia erant plane iidem , qui ab ipsa eorum vocabuli significatione produntur ; nempe ut Vossius interpretatur ab *Here* & *Mann* , Cliens Domini , vel potius ab *Heer* , quod dominus valet , & *Mann* , Homo , scilicet *Homo Domini* . Nam ipsi erant homines , fere ex subditis eorum Castrorum , quorum militari custodiæ erant obligati ; qui semper , vel ad nutum Domini Castri præstare debebant militare servitium ad custodiendum , & defendendum Castrum ; Et hoc propter Beneficium domus , vel prædii , quam , vel quod ipsis , injuncto hoc onere , possidendam , vel possidendum eorum Domini concedebant . Nec rari erant Arimanni hi , vel Armanniæ hac in provincia ; fere enim omnia Castra , quæ non erant concessa in Feudum Habitantiæ , aut alio temporario , & infirmiori titulo , sed in Dominium , & possessionem dominorum data erant cum jurisdictione , & aliis nobilibus prærogativis Feudalibus ; omnia , inquam , Armanniam , scilicet hominum catervam , vel corpus habebant , quod defendendi manu armata castrum domini sui arcto debito tenebatur . Et præterea alii erant Armanni publici Principis, qui ab ipso ad defensionem Castrorum Gastaldiarum erant addicti ; quibus per officiales suos , singulis annis deputatos , Princeps dominabatur , vel eos ad suæ voluntatis placitum , Fundis , & domibus concessis in illo , vel in illo Pago , alebat ; Aut militaturos , cum res poscebat , quo a Principe demandabantur ; Aut donandos ,

nandos, & concedendos, plerumque jure Feudi, strenuis suis militibus, Castellanis, Officialibus, vel aliis, qui aliquo in munere de se bene erant meriti; vel quandoque, cum pecuniæ raritate premerentur, instantibus bellis, ære conlato emptoribus alienabat. Hujuscemodi Armannos, ut aliquos pandam, habebant Principes nostri in Pago Reanæ, illi Cortinæ addicti; quos forte Savornianis Dynastis concesserunt ineunte tempore; habebant quoque Armannos Fraellazi, verisimiliter Castro Tricesimi obligati, qui adhuc in Principis immediato dominio adsunt, & alibi. Domini vero Castri Arteneæ, qui desierunt esse eo in Castro quatuor quasi ab hinc sæculis, Armannos, & Armanniam ibidem possidebant; Vicecomites de Mels Armanniam de Sudrio, & de Rivo, & per totum canale, ut ajunt, S. Petri de Carnea, beneficio Comitis Tyrolis, obtinebant; Domini de Vendolio Armannos quoque non longe a suo Castro habebant; Savorniani Comites plures ex his Armannis possidebant; in pago enim Hinus, Monasteti, Adorniani, & forte alibi, hujuscemodi militum corpora dominabantur; & alii plures.

Nec crederes tamen, hos suos defensores, & milites largis, & pinguibus Beneficiis Fundorum late patentium nostros Principes, & Dynastas Forojulienses demeruisse ita, ut talibus Armannos Beneficiis honoratos ad honestioris status conditionem eos sublevasse viderentur, ut cum fortunis essent adaucti, etiam dignitate, & nobilium statu, & conditione gauderent. Nil minus. Tantum domus, vel prædioli singulis his Armannis suis possidendum tradebant, ut vix se alere militem, cum muneri suo implendo deserviebat, nec Familiæ suæ quicquam reliquum ad se sustentandam relinquere poterat. Ut mihi compertum est ex pluribus chartis, sed præcipue ex venditione manu Johannis Notarii q. Blasii de Gemona [mihi in Apogr. tom. XVI. n. 184.

num. 184.] facta anno 1327. 14. Septembris ab Hendriolo Gastaldione Dominorum de Pramperg cuidam Stephano Mauro q. Jacobi de Salto de Artenea , quarumdam domorum cum *Sedimine* , *Curia* , *& horto* , *bajarzio* , *& Terra*, posita in Salto in Arteneæ districtu, pretio trium Marcharum , & XL. denariorum monetæ Aquilejensis ; In qua insuper Emptor sibi debitum annuatim solvendi jure Armanniæ Johanni Domino Castri Arteneæ octo Veronenses parvulos assumpsit . Ex quo documento deprehendere , mihi videor , domos illas cum annexis horto &c.& terram in Salto fuisse verisimiliter Armanni unius beneficium , pro quo ad custodiam Castri Arteneæ militem agere deberet ; quod beneficium nil aliud singulis annis reddebat , nisi valorem octo Parvulorum ; Nihil enim amplius , postquam servitium militare desiit , & in annuam præstationem transiit , Armannia exinde percipiebat .

Ex hac autem misera Beneficiorum tenuitate, Armannis pro servitio militari concessorum , horum servitii cessationis originem mihi videtur fluxisse , cum enim parum exinde utilitatis perciperent , quæ ad se alendos , ut dictum est , cum servitio adesse deberent , non valeret , plusque oneris quam emolumenti ipsis inde proveniret ; beneficiis illis valedixerunt , ea dominis suis dimittendo , & se militari servitio exuerunt . Ut autem postea vacantibus his beneficiolis possessores invenirent , & sibi aliquid pararent inde commodi , aut fructus , eo jure , quo censebantur quondam , Armanniæ , aliis pro annua præstatione vel frugum , vel vini , vel pecuniæ, vel omnium, locabant Domini Castrorum, vel Princeps , & concedebant . Quod quingentis ab hinc annis evenisse, mihi persuadeo , ut ex Charta , tenuitatem hujuscemodi beneficiorum , servitii militaris cessationem in Armannis , tempus , & causam hujus cessationis demostrante, quam immediate dabimus , compertum est . Investi-

Investitura, qua Gregorius Patriarcha Aquilejensis concedit Begnæ, & sociis de Reana cxxv. Campos Terræ, de jure Armanniæ suæ dicti loci ad rectum fictum Aquilejensem pro annua præstatione census. Anno 1257.

„ MCCLXXXXVI. Ind. IX. Die vero IX. intrante
„ Februario. Aquilegie in Capitulo Cathedralis Ec-
„ clesiæ. Pñs D. Magistro Alberto Cantore, Gillo-
„ no Archidiacono, Philippono, Castono, & Napi-
„ no de la Turre, Hermanno, & Jacobo de Utino,
„ Magistro Leonardo de Favugnaco, ac Alberto de
„ Tridento Canonicis Ecclesiæ Aquilegen. Martino
„ Præposito S. Felicis de Aquilegia, & aliis. Cum
„ D. Raymundus Patriarcha Aquilegen. quodam Pri-
„ vilegium per bon. mem. D. Gregorium Patriarcham
„ Aquilegen. sub ipsius sigillo pendenti concessum Ho-
„ minibus de Reana scriptum, & authenticatum ma-
„ nu Johannis Notarii de Lupico sub anno Domini
„ MCCLVII. Ind. XV. Die V. intrante Junio, in quo
„ continetur. Qualiter D. Gregorius Patriarcha de
„ *Terris Harmanie, seu pertinentibus ad Harmanniam*
„ *sitis in Reana*, *investivit Begnam* filium q Henrici,
„ Jacobum filium Maii, Corradum filium q. Bertaldi,
„ & Nicolinum filium q. Sabatini de Reana, recipi-
„ entes pro se suo nomine, & *nomine ac vice omnium*
„ *de Reana*. quæ pertinebant, & obtinebant *illi Pla-*
„ *cito, quod Harmania dicitur, investivit jure livelli*,
„ *censum, seu fictum solvendo annuatim ipsi Domino Pa-*
„ *triarche &c.* Quodque *Cortina Ville de Reana de-*
„ *beat esse libera a qualibet persona*, salvo jure D. Pa-
„ triarche, & qualiter d. D. Patriarcha investivit ad
„ Rectum Fictum Aquilegen. dictum Begnam, & alios
„ præfatos de Reana recipientes pro se suo nomine, &
„ *omnium illorum, qui tenebant, vel detinuerant* cxxv.
„ *Campos* sitos in Territorio Reanæ in loco, qui dici-

„ tur,

„ tur, *Tavella Zelata* &c. de Campis eifdem folvendo
„ antedicto D. Patriarche &c. certum cenfum, feu
„ fictum, innovari, & tranfcribi per manum ejufdem
„ Johannis Notarii cum foret vetuftate confumptum,
„ mandaffet, prout in inftro. publico confecto, ex-
„ tractum per d. Johannem Notarium fub anno Do-
„ mini MCCLXXXXVI. Ind. IX. Die veneris penultimo
„ Decembris, & ipfius Dom. Raymundi Patr. A-
„ quilegen. figillo cereo pendenti munito plenius con-
„ tinetur. Ven. Viri D. Paganus de la Turre Deca-
„ nus & Capitulum Ecclefie Aquilegen. ibidem pro-
„ pter hoc more folito congregati. Predictum privile-
„ gium & omnia contenta in eo ratificaverunt &c.

„ Ego Antonius Bellonus Notarius defcripfi
„ ex antiquo Protocollo manu q. D. Valterii Nota-
„ rii &c.

Medio igitur fæculo XIII. Armannorum militare munus hac in provincia defecerat, vel erat interiturum; corpus enim horum militum, quod tunc Princeps Reanæ habebat ad cuftodiendam armata manu Cortinam illam [fcilicet Caftrum fine propugnaculis, & fimplici muro circumdatum] quæ fuberat Gaftaldiæ Tricefimi, per fuos Patriarchales Magiftratus recte, non amplius ad illam Cortinam tuendam tenebatur. Propterea hac in inveftitura eadem Cortina pronunciatur libera a quacumque perfona, quæ poffet ratione defenfionis eam inhabitare, & in ea commorari; & refervas tur libera tota poteftati, & imperio Principis. Hinc quoque obfervatione digna eft exiguitas beneficiorum, his militibus eo in pago confuetorum concedi; cum corpori integro horum Armannorum, pro omnibus recipientibus ibi nominatis, centum vigintiquinque *Campi* Terræ tantum fuiffet in more concedi; quot fi uni tantum ex illis traditi fuiffent ad poffidendum, non multum tamen effet conceffum. Unde evidenter poffumus

mus intelligere; si propter Beneficiorum, ipsis concessorum, amplitudinem, & dignitatem Armanni nostri Forojulienses plebejum eorum statum, & conditionem poterant exuere, & in Nobiles evadere, ac honoratos milites. Notandum insuper quod Armanniæ istæ, scilicet Armannorum corpora, appellabantur quoque *Placita*, & *Playta*; quibus vocabulis nihil aliud in hisce chartis, quam corpus hoc significabatur; ut in hac charta *isti Placito, quod Harmannia dicitur*; quod deinceps usu veniet. Nam cum Armanni nostri præter servitium militare ad castra custodienda assistere, & adstare Domino suo in judicio deberent; hinc corpus eorum appellatum est *Placitum*, & *Playtum*, quod est conventus, & convocatio plurium ad disceptanda negotia, vel lites judicandas; Ideoque hoc vocabulo demonstrabantur hac in regione hi Armannorum conventus, & Armanniæ ipsæ, quæ in tali conventu conveniebant, & adstabant. En adest exemplum in charta, quam subjungo. Ipsa est alterius corporis, sive Armanniæ, Fraellaci Pagi nostri Forojuliensis constitutæ, quæ juris erat Principis, ipsique subjecta per suos officiales, Gastaldiæ e ædem Tricesimi superimpositos; quam ex Notis autographis Bartholomæi de Superbis Not. Tricesimi descriptam servo inter mea Apographa Tom. XVI. numero 522.

Instrumentum Licitationis, vulgo *Incanti*, bonorum Armanniæ in Fraellaco, factæ in Placito, seu Conventu Armannorum, adstantibus Vicecap. Tricesimi, & Armannis. Anno 1419.

„ Anno Domini MCCCCXIX. ind. XII. Die Dominica v. mensis Februarii. Actum in villa de Fregelaco, ubi solet teneri eorum Vicina, seu *Placitum*. Ibiq. coram *Mitrio Vicecap. Tricesimi* presentibus Nicolao Picanoq. Morandini de Quas, Leonardo Albo de Montegnaco, Nicolao q . . . . . Marchettani de Adorgnano, Nicolao Pidrussii de Fregellaco,

„ Tur-

„ Turbano q. Pontelli, Antonio q. Nicolai ol. Pidrusfii, Nicolussio q. Vulpii de Fregellaco, Francisco q. Johannis..... Antonio Cyo de Fregelaco, Simone q. Leonardi Rizogne de Fregelaco, nec non Johannes Bitussinus q. Valfranchi de Fregelaco *juratis dicti Decbani, omnes bomines Armani Domini Patbriarcbe* testibus &c. Ibiq. Johannes q. Petri Vulpii protestatus fuit ibidem &c. Qualiter emisse unum *Incantum* delivratum inter quindecim dies. Delivratum fuit certa bona sita in villa de Fragelaco. Retulit dedisse aras in Centa Incanti soldos XL. & ibidem proferuerit eys dare marcham unam soldor. & voluit eys dare sicuritatem per totam diem, ipsi non voluerunt ey, non dante ibi nisi oretenus precium &c.

Hic vides, primo designari locum, nbi Conventus hi fieri consueverant; scilicet Fraellaci, ubi solet teneri eorum *Vicinia*, sive *Placitum*. Inde intelligis solum convenisse eos, qui inter Armannos illius Armanniæ censebantur, etiam de aliis locis, & pagis; quia Terras, & res ad dictam Armanniam spectantes, & pertinentes possidebant sub ejus pagi districtu; & eos omnes hic appellatos fuisse *Homines Armannos Domini Patriarcbe*; quia hæc Armannia erat ejus propria, & ipsi, suis Rectoribus Gastaldiæ Tricesimi mediantibus, erat subjecta. Præterea judicium hoc licitationis a Vicecapitanio, qui Tricesimi Gastaldiam tunc pro Patriarcha moderabatur, institutum; in quo ipsum resedisse ut judicem deprehendimus, adstantibus tantum, non judicaturis illis Armannis. Id enim valere mihi videntur ea verba: *Coram q. Mitrio Vicecap. Tricesimi presentibus Nicolao Picano &c.* τὸ *Coram* namque semper jusdicenti, vel judici adjungebatur, & judicaturum domonstrabat; & τὸ *presentibus* designare testes etiam in judiciis, passim in chartis nostris Forojuliensibus animadverti; quod eo

magis hic videri debet, cum in fine apponatur *testibus*. Nec equidem negaverim, hos Armannos; quamvis uti testes hic nominatos; de rebus disceptandis protulisse sententiam suam; eo modo, forma, & jure tamen, quo alii astantes in omnibus, & quibuscumque judiciis Forojuliensibus idem quondam præstabant; de quibus aliquid supra disseruimus. Alia etenim in charta, quam edituri sumus, quamque temporis recentioris e notis autographis Valentini Venerei Notarii Tricesimi in mea Apogr. Tom. XVI. num. 486. transtuli; non uti testes, scilicet *presentes*, Armanni, qui erant tunc temporis Fraellaci, nominantur, sed uti sedentes in Placito, sive judicio Armanniæ dicti loci, conscribuntur cum Vicecapitaneo Tricesimi, deliberaturi de quadam parte Terræ, a quodam Armanno dimissæ propter impotentiam debitam pensionem solvendi; quam ideo concesserunt cuidam Jeremiæ Janzil de Vergnaco, qui in locum dimittentis ab ipso Conventu, seu Placito Armannorum receptus postea fuit in eorum vicinum, & consortem dicti placiti, scilicet in Armannum illius Placiti.

Charta dimissionis Ant. de Vendolio incolæ Fraellaci de Terra, quam in Placito Armannis concesserunt Jeremiæ Janzil eum assumentes in consortem Armannum. Anno 1551.

„ Anno Domini 1551. Ind. IX. Die 11. mensis „ Februarii. Actum in villa Fregellaci penes puteum „ Communis. Pñs Osvaldo q. Petri de Loneriaco, „ & Petro q. Luchini Puntussii de Fregelaco, & Cle- „ mente filio probi viri Pontelli Puntussii de dicto loco „ testibus &c. Ubi Simon q. Vidoni Rizogna *Decanus*, „ & Michiluttus q. Johannis Temblacii *juratus Playti* „ *de Fregelaco*, juramento eorum officii retulerunt „ mihi Notario infrascripto. Quod heri Antonius, & „ Johannes fratres filii q. Nicolai Rubei de Vendoleo, „ habitans in Fregelaco, sibi Decano, & jurato re-

nun-

„ nunciarunt infrascriptum dimidium Campum , di-
„ centes , se non habere modum solvendi affictum , sol-
„ vi debitum d. Playto super eo ; *& hoc in Placito* se-
„ dente *Modesto eorum fratre* , *Vicecap.* Sp. D. Johan-
„ nis Baptistæ de Ballis Hons. Cap. Tricesimi in loco
„ solito ex consuetudine *cum infrascriptis vicinis Play-*
„ *ti prædicti* , vid. vocatis ad sonum Campanæ *de more*
„ *sedentibus cum d. D. Vicecap.* vid. Johanne q. Petri
„ Meniæ de Lomeriaco,Johanne q. Thomæ Colauti ,
„ & Leonardo q. Berthuli Colauti de Adorgnano , &
„ suprascripto Johanne Nicolai Rubei , & Baptista
„ q. Petri Puntussii , Gregorio Driulino , Baptista Ri-
„ zogna . . . . & Rugerio de Sanctis de Fregelaco ,
„ qui omnes suprascripti unanimiter , & pari consensu
„ *deliberarunt* in manibus Jeremiæ Janzil de Vergnaco
„ unum dimidium Campum situm in finibus Fregelaci
„ in loco d. Pascal præsenti &c. se &c. stip. et accipien-
„ ti cum onere solvendi quotannis eidem *Playto* , *&*
„ *Decanato* Frumenti *Drecta* duo , et Avenæ *Drectum*
„ unum , qui medius Campus confinat etc. Ita quod
„ amodo d. Geremias *Vicinus & Consors d. Placiti sit* ,
„ *& Decanatus* . Quam deliberationem suprascripti
„ Decanus , jurati , et vicini promiserunt etc.

Hanc cum superioribus editam chartam volui ; tum ut pateret , qui essent nostri Armanni in suo servitio militari , tum qui essent in eorum judicio , sive Placito , cum Tribunali Officialium , sive Rectorum Patriarchalium adstarent , vel assiderent ; Et præterea quanta essent Beneficia , ipsis a Dominis suis conlata ; ut exinde cujus status , gradus , et conditionis essent Armanni nostri , quisque dijudicare possit . Sed evidentius patefit ex duabus ultimis chartis , ad Armanniam Fraellacensem pertinentibus ; ibi enim nominatim recensentur omnes illius Placiti Armanni , qui illis duobus in Conventibus adfuere . Videat , quæso , Lector ,

 an ex

an ex eis unus aliqua honoratus dignitate, vel nobilitate reperiatur, titulis honorariis debitis illi tributis, vel saltem honestiori aliquo titulo ab infima rusticorum plebe distinctus. Nullus mehercle, omnes puro, simplicique nomine sunt descripti, ævo etiam XVI., quo titulorum phaleræ in communem usum irrepere cœperant. Non erant ergo Arimanni aliquo nobilitatis gradu in nostro Forojulio distincti; non ævo nostro, seu non longe ab hinc distanti, non antiquis superioribus sæculis. Si enim officium, et munus Arimanni nobilitate aliqua antiquiores ejus possessores illustrasset, nulli dubium, quod hodie quoque id efficeret; sed nostra in provincia, ubi adhuc Armanniæ quædam vigent, nemo usque dum nobilitatem somniavit.

Ceterum, ut more meo verum ingenue fatear; mihi dubitanti nescio quid subolet, fuisse forsan in Forojulio duas Hermannorum species; nobilem unam, honoratoque decoratam gradu; alteram tenuioris fortunæ, et vix plebi infimæ superstantem, de qua jam disseruimus. Dubium hoc mihi injecit Schedula, sive Memoria, nescio an ab Antonio Bellono, vel ab alio concinnata, quæ mihi adest in Apogr. n. 768., quamque mecum quondam amicissimus Hieronymus Fontaninus, Archiepiscopi Ancyrani fratrer, et Canonicus Aquilejensis communicavit; in ea hæc habentur: *Extant in Filzia Belloni Senioris, cooperta Membrana, Instrumenta, Partes, & Privilegia. Terminatio, quod Glemonenses vocati Arimanni, seu Edelingi non graventur ultra quam pro* CL. *Libris, facta in* 1280. 4. *Julii*. Quid sint *Arimanni* jam vidimus, etiam in sensu Muratoriano; Quid sint *Edelingi*, Cangius his verbis nos docet: *Vox originis Saxonicæ, quæ nobilem, & natalium splendore illustrem quempiam significat; ab Ædel, vel Edel, nobilis; quam etiam nunc usurpant Germani eo significatu.* Ut ex Dictionario Franco-Germanico-Latino Duez com-

compertum plane eſt; Et eandem hanc vocem habere ſignificationem confirmat explicans voces quaſdam Goticas, Vandalicas, et Langobardas Hugo Grotius. *Adalingi, Athalingi; Nobiles Paulo interprete*. Quam equidem hujus vocis interpretationem habemus a noſtro Paulo Diacono lib. I. cap. XIIII. de Geſt. Langob. hiſce: *Omnes autem* [loquitur de Regibus] *Adelingi fuerunt. Sic enim apud eos quædam nobilis Proſapia vocabatur*. Nullibi hanc Terminationem, ut eo verbo utar, invenire potui; Ideoque mutus in hac parte cum dolore reticere cogor; cum Glemonenſium meorum antiquiſſimæ nobilitati hoc quoque adjungere ornamentum, et decus nequeam, nobilis ſcilicet et illuſtris Edelingorum Hermanniæ, unice, quod ſciam, ab illis inter noſtros Forojulienſes poſſeſſæ.

V.

De Servis de Maſnata.

Sed utcumque ab Arimannis expediti ad homines de Maſnata tranſeamus. Vox hæc *Maſnata*, ſive *Maſnada*, varie ab aliquibus derivatur, ſed cum doctiſſimis Fontaninio noſtro, et Muratorio nos eam a *Manſus* (qui lingua noſtra, vel Dialecto Forojulienſi appellatur *Mas*, ab antiquo Galliarum ſermone, qui plurimum in hac noſtra Dialecto abbundat) et *Natus* originem ſuam ducere pro certo habemus; Quaſi Homines illi in Manſis nati, alti, et educati, a Manſorum Dominis ibidem poſiti ruſtico operi ſerviebant. *Manſus* enim, ut placet Cujacio lib. I. tit. I. de Feudis *vel Fundus eſt, unde quis ſe, & familiam ſuam tueri ſatis commode poteſt; ac præterea vectigal, ſive cenſum Domino referre*; quem antiqui noſtri hic eſſe vigintiquatuor, ut ajunt, Camporum decreverunt; quæ agri quantitas ad alendam Familiam colonorum, et ad cenſum ſolvendum ſufficere poteſt, ut noſtris eſt in comperto. Homines igitur hi de *Maſnata* ita appellabantur, quia uni-

cuique Manso istorum hominum familia imponebatur, tum ad se alendum, tum ad præstandum domino feudi certum annuum canonem, & pensionem, tam frugum, quam operarum personalium; prout inter dominum & servum erat conventum, ut plerumque vel ad libitum, & voluntatem domini.

Hos Homines de *Masnata*, sive de *Maxinata*, vel de *Macinata*; ut appellantur in Chartis Ferrariensibus, a Muratorio editis; quæ verba idem ipsi cl. viro significare videntur; ipse in laudata Dissertatione XIV conditionis servilis non fuisse in ditione Ferrariensi pluribus conatur evincere; quam quidem illi facile concederem, nisi ad alias Italiæ regiones id quoque trahere videretur. Cum enim tota pene ejus disquisitio, & conatus Feudorum innitatur investituræ, factæ ab Azone VII. Marchione Estensi, vel Atestino Petro filio Dominæ Venexiæ Homini suo de *Macinata* anno 1262. & illa investitura cum aliis chartis ab ipso productis, ad id confirmandum, *Homines* istos ita semper appellent, numquam *servorum* vocabulo; non video, cur homines hi ejusdem conditionis censeri debeant cum aliis hominibus de *Masnata*, qui vere & nuncupabantur, & erant servi; & fidenter pronunciare, universim *Homines* hos de masnata militaris gradus fuisse, Feudorumque ac nobilitatis capaces, quam cum Feudis induere solerent. Forte in ditione Ferrariensi, & sub Atestinis Marchionibus alia species erat hominum de Masnata, quæ inter nobiles locum habebat; vel Homines isti Ferrarienses de *Maxinata*, seu *Macinata* idem non erant cum hominibus nostris de *Masnata*, nec eandem significationem voces hæ habebant. Sed hoc quoque viro doctissimo concedatur, quod sub illis principibus & Ferrariæ Homines isti de *Maxinata* ad nobilitatem, Feudis a Principe ipsis conlatis, accedere possent; hoc tamen in exemplum pro nostris Forojuliensibus hominibus de

Masnata

Masnata nequaquam trahi poteſt . Nam antiqui noſtri tanquam ſervos homines iſtiuſmodi poſſidebant ; eo vocabulo eorum ſervilem conditionem demonſtrabant ; deque illis , quocumque contractu mediante , diſponebant ad libitum , & denique ut ſervos ſuos manumittebant . Hi præterea homines , et ſervi de Maſnata in Feudum a Patriarchis nobilibus viris concedebantur ; ut pluribus in locis videre eſt in Aquilejenſi theſauro ; ubi Henricus Dominus Zellaci an. 1300. fuit confeſſus habere in feudum ab Eccleſia Aquilejenſi inter alia partem ſuam caſtri de Soclevo , et partem ſuam *Maſnatæ* hominum de Cuynias in Carnea . D. Otto de Glemona de conſilio Canonicorum , vaſſallorum , et miniſterialium Eccleſiæ Aquilejenſis inveſtitus fuit anno 1212. a Patriarcha Wolfchero inter alia de terra , et *Maſnata*, et omnium , quæ habebat in caſtro , et villa de Tiven. D. Bertoldus de Caſtillerio confeſſus fuit anno 1292. habuiſſe in feudum ab Eccleſia Aquilejenſi inter alia homines treſdecim de *Maſnata* , computatis fœminis , et maſculis ; et alibi .

Cuicumque quoque contractui ſubjacebant , ut alia mobilia animata , et inanimata , et immobilia ; titulo enim venditionis alienabantur , uſitatis , et conſuetis formulis , et ſolemnitatibus , quibus res aliæ venumdabantur ; ut ex hoc inſtrumento , quod ex notis Franciſci Sibelli not. Glemonenſis in mea apographa tranſtuli num. 867.

Domini Ulvinus & fratres q. D. Henrici de Pramperch vendunt D. Lappo de Amideis de Florentia , habitatori Glemonæ ſuam Maſnatam de Trava . Anno 1324.

„ Anno Domini MCCCXXIV.Ind. VII. die VI. in-
„ trante Octubre . Pñs Henrico filio D. Artichi
„ de Pramperch. presbytero Jacobo q. Coculi . Jacobo
„ filio q. Conradi de Macellis &c. Domini Ulvi-

,, nus. Artuichus. & Guigelmus fratres filii D. Hen-
,, richi de Pramperch pro se et vice ac nomine fratris
,, eorum Henrici &c. *pretio* CC. *Libr. vr. par.* definito.
,, etsi plus valerent &c. dederunt, *vendiderunt*, tradi-
,, derunt &c. D. Lappo Amidey de Florentia habitatori
,, Glemone sibi &c. in perpetuum *Masnatam* infstām.
,, videlicet Pellegrinam uxorem Wecili de Trava fi-
,, liam q. Adami de Rivey, et Lucarde uxoris ejus. et
,, duos filios dicti Vuecili presentis. vid. Travanum et
,, Jacobum. et filias suas. vid. Radiam. Domnizam u-
,, xorem Petri filii Johannis Ingarami de Trava. cum
,, duabus filiabus. vid. Candidam. et Constantinam.
,, et cum uno filio qui dicitur Marchus. cum omnibus
,, suis heredibus ab ipsis de cetero descendentibus. et
,, duas filias alias dicti Wecili presentis et volentis.
,, vid. Maddalenam et Margaretam. et omnes et sin-
,, gulos heredes masculos et feminas. ab ipso Wecilo,
,, et a predicta Pellegrina jugalibus. et ab aliis filiis et
,, filiabus supradictis descendentes. Ad *habendum &c.*
,, *donandum &c. liberandum &c.* et ad Ecclesiam A-
,, quilegen. seducendum. et in hoc constituerunt eo-
,, rum certum Nuncium &c. Jacobum filium q. Con-
,, radi presentem.

,, Actum Glemonæ in portis ante domum olim Jo-
,, hannis Walframi ec.

Nomine, et titulo donationis cuicumque ad libitum domini concedebantur cum descendentibus eorum omnibus, et bonis, ut ex subjuncto documento, quod ex autographa pergamena, apud humanissimum Abbatem Binium existente, manu Thomasini q. D. Bellamici not. de Spegnimbergo in meis Apogr. transcripsi numero 875.

Dominus Nicolaus dictus Parvus de Ragonia donat in perpetuum Domino Wicardo fratri suo de Colloreto Johannem, et Uravinum suos homines

mines de Masnata cum omnibus eorum heredibus, et bonis. Anno 1333.

„ Anno Domini MCCCXXXIII. Ind. I. die x. in„ trante Augusto. Pñs Dominis Wilielmo dicto „ Fansino de Prampero. Tuceo Tusco. Henrico filio „ ol. D. Odorici de Zoppola nunc Spegnimbergi com„ moranti. Et Petro filio ol. D. Jusessi de Glemona. „ et aliis. D. Nicolaus dictus Parvus de Regonia „ de certa scientia nec per metum errorem seu cir„ cumventionem aliquam de sua tenuta, et corporali „ possessione per se etc. dedit etc. *atque donavit*, *pure* „ *libere simpliciter atque irrevocabiliter*, D. Vicardo „ fratri suo de Coloreto recipienti pro se etc. *Johan*„ *nem & Vravvinum fratres filios q. Galiose*, *suos Ho*„ *mines de Masnata* cum omnibus eorum *heredibus* „ presentibus et futuris, et cum omnibus eorum *bonis* „ *& peculiis* presentibus et futuris. Ad habendum &c. „ *vendendum donandum* aligenandum etc. permutan„ dum pro anima et corpore judicandum et *quidquid* „ *ei & heredibus suis deinceps placuerit perpetuo fa*„ *ciendum*, absque omni contradictione et repetitione „ dicti D. Nicolai etc. Promittens etc. dictam *Dona*„ *tionem* ratam et firmam habere perpetuo etc. sub pe„ na dupli etc. valoris dictorum hominum et bonorum „ ipsorum etc. Qua pena etc. Et dedit sibi ipsum Fan„ finum Nuncium specialem ponendi ipsum D. Wicar„ dum in tenutam et corporalem possessionem de dictis „ Hominibus cum omnibus bonis suis etc.

„ Actum Spegnimbergi in Ecclia S. Marie.

Quamvis hac in charta fratres nuncupentur, ne credas hos Colloreteum, & Ragoneum fratres fuisse Germanos, & exinde illustrem Colloreteorum gentem Castro quoque Ragoneæ dominatam fuisse; Fratres enim erant uterini, & filii ejusdem matris Benvenutæ de Turisendis Veronensibus dominis Gardæ; quæ prius

Jaco-

Jacobo Ragoneæ domino nupserat, ex quo Nicolaum Parvum supramemoratum suscepit; &, eo vita functo, Guillelmo de Mels matrimonio anno 1294. 2. Junii juncta fuit, cui ipsa laudatum Wicardum peperit.

Præterea societates inibantur inter nobiles de fructibus, et utilitatibus, tam in bonis, quam in personis, quæ a servis in communionem, et societatem positis provenire poterant; ut ex documento, quod descripsi ex Protocollis Candidi q. Johannis Vanni de Utino habitantis Tercenti, quodque mihi adest in Apogr. tom. XVI. num. 48.

Domini Nicolaus et fratres de Castellerio, et D. Frescus de Cucanea paciscuntur de servis de Masnata in societatem positis. anno 1393.

„ Anno Domini MCCCLXXXXIII. Ind. I. die XXV.
„ mensis Aprilis. Actum Utini super Plathea dicti lo-
„ ci P̃ns Nobb. Viris Dominis Johanne Paduano
„ q. D. Francisci de Coloreto, D. Hectore q. D. Fran-
„ cisci de Strassoldo, Francisco q. Odorici de Percoto
„ Utini habitantibus, et quoque Nicolao de Soldoneriis
„ Utini habitante testibus etc. Cum *contractum*
„ *sit matrimonium inter Lenam* filiam Nicolussii de Ca-
„ stellerio, *feminam de Masnata* Nobb. Virorum D. D.
„ Nicolai, Leonardi, et Morandi fratrum q. D. Man-
„ fredi de Castellerio ex parte una, et *Baldinum* q. O-
„ dorici de Budrio *Hominem de Masnata* nob. Viri
„ D. Freschi q. Egr. Militis D. Schinelle de Chucanea
„ parte ex altera, pro ut ibidem dicta omnia fateban-
„ tur etc. Nunc vero præfati D. Nicolaus, et Leonar-
„ dus fratres q. d. Manfredi de Castellerio per se etc.
„ ex parte una, et nob. vir D. Frescus q. d. D. Schi-
„ nelle Militis de Chucanea parte ex altera, ad tale
„ pactum et compositionem inter se pervenerunt etc.
„ Videlicet quod quotiescumque dicte partes etc. *per-*
„ *venire vellent ad divisionem dictorum Baldini & Le-*

„ *ne*

„ *ne jugalium, & omnium heredum suorum* tam ma-
„ sculorum, quam feminarum ex ipsis descendentium
„ perpetuo in infinitum, *nec non omnium bonorum* mo-
„ bilium et immobilium per ipsos aquisitorum et aqui-
„ rendorum, quod facere debeant duas partes, et di-
„ videre in hunc modum. Vidt. quod omnes heredes
„ tam masculi quam femine nati et nascituri ex dictis
„ jugalibus cum omnibus eorum bonis mob. et immob.
„ *& dote ipsius Lene* de cetero aquirendis per dictos
„ jugales, *dividi debeant per medietatem equalibus por-*
„ *tionibus inter dictas partes &c. Exceptis omnibus*
„ *bonis immobilibus* aquirendis per dictos jugales et eo-
„ rum heredes in monte *& super montem de Budrio*,
„ que pervenire debeant dicto D. Fresco et ejus here-
„ dibus, et nihil ad dictos D. Nicolaum, Leonardum,
„ et Morandum fratres, nec ad eorum heredes etc.
„ Renunciantes etc. Promittentes etc. ac jurantes etc.
„ sub pena dupli etc. qua soluta vel non etc.

Dñi Castri Castellerii una cum eorum Castro, quod solo æquatum est, jam a sæculis desiere; Cucanei adhuc in pluribus Familiis vigent. Notandum, quod pacta hæc sunt inita cadente sæculo XIIII. anno scilicet 1393. Unde aperte demonstratur; non solum eo sæculo, ut alibi, servos in Forojulio non cessasse, sed immo ita viguisse, ut de utilitatibus, ex eis in sequenti sæculo XV. sperati pacisceretur; de quo subtus.

Sed cur per omnes contractuum species, qui abbundant, excurro, ut palam faciam Homines hos nostros de *Masnata* semper fuisse servos, et infimæ conditionis, cum essent glebæ affixi, et addicti, et cum fundis, quibus inhærebant, simul venundabantur, et divisim, ut bruta cetera, quæ jugo suppofita terram findunt, venibant; Res enim jam, ut quisque cognoscit, per se patet; ideo alia documenta, quæ mihi affatim adsunt, præterire, ne longior sim, conveniens existimavi.

mavi. Sed cum essent ita suorum Dominorum potestati hi servi dicati, observatione dignum est, eos nihilominus Dominis suis de ipsis fide servanda sacramenta præstitisse, deque in eorum servitio manendo, et se gerendi, ut veros et justos servos, et homines de *Masnata*. Adest notitia hujuscemodi sacramenti, ab ipsis præstari consueti in Notis laudati Nibissii Notarii Glemonensis, mihi descripta in Apogr. num. 871. quam brevitatis etiam commendatione profero: *Anno Domini* MCCLXXV. *Ind.* III. *Die* XII. *intr. Novembri.. Pñs D. Leonardo. Henrico ejus filio. Zojone Sartore &c. Wergendus Muschitan. Gerardus filius q. Magri Conradi, & Zarbus Sartor ad S. D. E. jurarunt D. Candido filio q. D. Candidotti de Glemona tanquam eorum Domino. Sicut Homines de Masnata &c. Actum Glemone in Ecclesia S. Marie*. Compendiaria equidem nimis, et brevis est memoria, sive notitia hæc, nec sacramentum proferens per extensum, a quo forte aliquid novi doceremur; sed quia tunc verisimiliter hoc erat obvium, et omnibus notum, a Notario prætermissum est. Observandum tamen est, hoc sacramentum in Ecclesia præstari consuevisse, publice scilicet, et ante Aras, majoricum solemnitate, qua nunc plerumque in hisce actis non utimur. Ceterum non omnino difficile est, conjectura assequi, servorum cognita conditione, quale fuerit sacramentum hoc; præsertim cum in Ecclesia præstari consueverit, ad majorem firmitatem, & jurantis obligationem. Nescirem tamen, an omnes, et semper servi hujuscemodi Dominis se sacramento obstringerent; forsan ii tantum id faciebant, quos recens acquisiverant, vel se sponte ipsis tunc se subdiderant.

Aliquando etenim alia, vel alia de causa liberi homines, et ratione adducti, se Domino alicui sponte in servitio, etiam de *Masnata*, subjiciebant, et, quod mirer,

miror, non homines liberi solum, verum etiam nobiles, certe desperatione ducti, id agebant; ut ex charta, quam profero, discere mihi contigit; quam ex notis laudati Nibissii quondam in mea Apogr. transtuli numero 72.

„ Anno MCCLXXII. Ind. XV. Die III. exeunte
„ Madio. Pñs D. Pitusio de Artenea. Pizapa-
„ no ejus filio. D. Johanne Sacerdote in Artenea.
„ D. Hengalperto de Ragonia. Drusumerio de Arte-
„ nea. Sandone Pivadore. et al. *Cono filius D. Bru-*
„ *nonis quondam de Artenea* confessus fuit, se non face-
„ re per violentiam, sed ex pura voluntate et bona
„ conscientia, *jurans ad sancta Di quatuor Evangelia*
„ per sacramentum sibi prestitum per se, & heredes
„ suos ex ipso descendentes, *D. Mathie de Glemona* re-
„ cipienti pro se et fratribus suis absentibus, *Quod fa-*
„ *mulum esse, & eorum Hominem de Masnata*, et quod
„ eis et bonis eorum portabit fidem et legalitatem,
„ *tanquam homo famulus de Masnata tenetur suo domi-*
„ *no facere & obedire*. Actum in Castro Pram-
„ bergi.

Cono hic, filius Domini Brunonis, erat ex antiquissima, et nobili Gente dominorum castri Arteneæ; quos ejusdem illustris Stemmatis cum Comitibus Artemburgensibus in Carinthia affirmat Wolfgangus Lazius de Migr. Gent., et nihilominus jurat, se futurum hominem de Masnata non solum, verum etiam famulum, idest servum, domini Mathiæ de Glemona, una cum heredibus suis ex ipso descendentibus.

Ex dictis, et adlatis, servos fuisse homines nostros de *Masnata* planissime constat ita, ut nullius alterius adminiculi ad hanc rem comprobandam opus esse, quisque intelligat. Attamen etiam de *Manumissionibus* aliquid insuper subjungendum; tum ut res per se patens amplius confirmetur, tum ut mores nostrorum anti-

quorum

quorum varios, et non omnibus communes, in hac antiquitatis parte palam fiant.

V I.

De Manumiſſionibus.

Variæ hac in provincia fuere *Manumiſſionum* ſpecies; aliæ enim erant ratione intentionis, et cauſæ, quibus moti domini ſervos libertate donabant; et rurſus inter ſe erant diverſæ propter variam verborum vim, et formulas, modos, ſeu cærimonias, et ritus, quibus eæ peragebantur; plerumque convenientes, et accomodatæ ad palam demonſtrandam, et confirmandam libertatem, quæ jam conceptis verbis data erat in Tabulis. Sed ſingula harum ſpecierum quoque in plura, ut ita dicam, individua ſubdividitur, quod facile ex ipſarum Manumiſſionum documentis deprehendemus. Non enim omnes formulæ, ritus, et mores, nec ſemper eadem cauſa, et ratio manumittendi in ſingulis manumiſſionum inſtrumentis ſervata eſt; aliquando namque plures ſimul, aliquando pauciores, et aliquando una tantum Formula in ipſis Tabulis conſcribendis ſervata eſt. Nos hic inſtrumentum producemus, ſive Tabulas Manumiſſionis unius, quæ cauſas pleraſque, propter quas ſervis libertas concedebatur, exprimit; et inſuper ritus varios continet, qui tam in verbis inſtrumenti, quam in facto dandæ libertatis antiquis noſtris erant in uſu frequentes. Hoc ſcelegimus documentum inter plura, quæ nobis adſunt, Manumiſſionum inſtrumenta, et deſcripſimus in noſtris Apogr. numero 873. ex originali Pergamena manu Johannis q. Aylini Notarii de Maniaco, et Chronographi noſtri Forojulienſis, apud laudatiſſimum Abbatem Binium cubante.

D. Simon q. D. Pirinzoli de Maniaco manumittit Nicolaum q. Amici Muſæ de Maniaco Hominem de Maſnata, dato ſacramento. Anno 1357.

Anno

,, Anno Domini MCCCLVII. Ind. x. die III. ex-
,, eunte menſe Auguſti . Pñs Diſcretis Viris Do-
,, minis presbyteris Martino et Nicolao Vicariis ple-
,, bis Maniachi . Presbytero Petro Vicario Plebis Le-
,, ſtani. Ac Nobilibus Dominis Bartholomeo q. D.Gal-
,, vani. Ven. Viro D. Fratre Utuſſio cuſtode Aule
,, S. Quirini . Odoricho ejus fratre q. D. Volveni.
,, Bartholomeo et Candido fratribus q. D. Odorigoſii.
,, Antonio q. D. Jacobi de Porta. Articho filio natu-
,, rali prediƈti D. Bartholomei omnibus de Maniaco.
,, Ac Moreto q. D. Walterii de Meduno. Laurentio
,, filio Mag. Franciſci diƈti loci. Leonardo ejus fratre
,, nunc habitante in Maniacho. D. Zanino q. Odoriel-
,, le de Monteregali. et Johanne q. Bartholomei diƈti
,, loci teſtibus &c. Qui Hominem ſibi ſubjeƈtum
,, in hoc ſeculo liberum et abſolutum dimittit. eandem
,, remunerationem in futuro ſeculo a Deo merebitur.
,, Ideoque nob. Vir D. Simon q. D. Pirinzoli de Ma-
,, niaco nunc habitans in Portunaone per ſe etc.[1] *pie-*
,, *tatis intuitu* et ob remiſſionem ſuorum peccatorum,
,, et predeceſſorum ſuorum, ac etiam [2] *propter gra-*
,, *ta ſervitia* et obſequia, que ipſe recepit a Nicolao
,, q. Amici Muſe de Maniacho [3] *ſuo Homine de Ma-*
,, *ſnata*. Eundem Nicolaum ſuum hominem de Ma-
,, ſnata cum omnibus ſuis heredibus, ſeu liberis maſ-
,, culis et feminis,tam natis quam naſcituris,ſibi etiam
,, pertinentibus et ſpeƈtantibus, cum toto ſuo peculio
,, [4] et omnibus ejus bonis, tam preſentibus quam et
,, futuris.Manumiſit ac liberavit[5]*ab omni jugo et vin-*
,, *culo ſervitutis.* quo ſibi aſtriƈtus erat,ſeu aſtringi poſ-
,, ſet. Et ipſi Nicolao ſuiſq. filiis et heredib., tam ma-
,, ſculis quam feminis natis et naſcituris, et cuilibet
,, eorum [6] *Libertatem puram* ſecundum uſum et con-
,, ſuetudinem Romanæ Civitatis et Aquilegen. Eccle-
,, ſie, dedit et tradidit. Ipſumque Nicolaum cum pre-
diƈtis

dictis suis liberis et heredibus masculis et feminis, tam habitis quam habendis, et toto eorum peculio, et omnibus eorum bonis mob. et immob. presentibus et futuris, sibi pro medietate pertinentibus. Tam heredes quam bona, quam heredes et bona dividi debent cum D. Oswaldo q. D. Almerichi de Maniaco ibidem presente. [7] *Donans* et dans pure, mere, et libere. et titulo irrevocabilis *Donationis*. que dicitur inter vivos. que nullius ingratitudinis offensa, fraude sive causa revocari potest. [8] *Sancte Aquilegensi Ecclesie* eundem Nicolaum. Nec eum aut ejus filios seu filias natos et nascituros ab ipsa Aquilegensi Ecclesia [9] *alienare* valeat. Sed semper *in ejusdem Ecclesie Dominio*, possessione, et tenuta remaneant. Eximens eciam predictumNicolaum et omnes ejus filios et filias presentes et futuros penitus. et dimittens nunc et in perpetuum a sua [10] *potestate, & Dominio, & tenuta*. Et ab omni conditione et gravamine. ac eciam [11] *operarum* impositione. tam *obsequialium*. que consistunt in faciendo. ut in assurgendo salutando et hujusmodi. tam eorum que consistunt in non faciendo. ut puta de non vocando in jus Manumissorem venia non petita. et aliorum omnium tam *artificialium* quam *fabrilium*. Et ab omni [12] *ratione administrationis* reddenda. quam gesserunt in servitute. Insuper remisit ex hac hora ipsis Manumissis. et eorum cuilibet omnia *jura* [13] *patronatus*.que consistunt tam in faciendo quam in non faciendo. Ita quod dicti Manumissi et eorum quilibet. non obstante aliqua ejus Dominica potestate. et sine aliquo obstaculo servitutis. et sine suorum heredum et filiorum ac filiarum suorum, et cujuslibet alterius contradictione [14] *contrahere valeat*. testari. pacisci. et quodcumq. genus ultime voluntatis. et judicio interesse. Et omnia et singu-

la

,, la facere & procurare tam in judicio quam extra ;
,, quod quilibet [15] *sui juris*, seu *Homo Aquilegen.*
,, *Ecclesie* facere potest. Promittens quoque prefatus
,, D. Simon [16] *ac jurans corporaliter ad S. D. E.* sa-
,, crosanctis scripturis tactis &c. se &c. ad hæc obligans
,, omnia sua bona presentia & futura, cum refectione
,, damnorum & expensarum litis & extra ac interesse.
,, dictas Manumissionem. liberationem. & donatio-
,, nem. & omnia & singula in hoc instrumento con
,, tenta perpetualiter firma rata grata habere &c. &
,, non contrafacere &c. Sed dictum Nicolaum manu-
,, missum & prefatos omnes ejus heredes &c. dicte A-
,, quilegen. ecclesie in ratione legittime defendere.
,, manutenere. & in solidum disbrigare, sub pena[17]
,, *Novem Unciarum Auri puri* &c. qua pena &c. Cu-
,, jus pene medietas cedat Dño Patriarche qui pro
,, tempore fuerit, alia vero medietas Manumissis pre-
,, fatis &c. In cujus rei testimonium & majorem cer-
,, titudinem prefatus D. Simon ipsum Nicolaum tradi-
,, dit & assignavit [18] *per manum dexteram* D. Anto-
,, nio de Porta testi predicto. volens & mandans di-
,, ctus D. Simon, ut ipse D. Antonius vice & nomine
,, sui prefatum Nicolaum det & offerat, quandocumque
,, voluerit & ei placuerit [19] *super Altare Majoris*
,, *Ecclesie* S. Marie de Aquilegia.

Contractus venditionis, & alios plerumque Notarii nostri veteres, ut moderni, sub testimonio duorum, vel trium testium tantum conficiebant; sed hic, ritu non ordinario, nec obvio, præsentes conscriptioni hujus Manumissionis quindecim testes adnotantur; forte quia in ea de hominis agitur libertate, cujus privilegium, pretium, & nobilitas in homine omne superat pretium, & privilegium. Mihi in Apogr. n. 4. adest Manumissio, facta anno 1289. 3. Decembris, descripta ex Notis sæpe laudati Nibissii; qua a D. Wargendo q. D. Conetti

de Ofopio libertate donatur Johannes Bagran de dicto loco, præfentibus teftibus decem & feptem. Indubiè talis numerus teftium infuetus libertatis gratia, & favore convocatus videtur.

[1] Intentio, & caufa, propter quas plerumque fervis libertas concedebatur, erat Religio, & Pietas in Deum, & homines; quibus jungebatur alia pia caufa *ob remiffionem peccatorum fuorum, & prædecefforum fuorum*, ut hic, vel aliis verbis *pro remedio animæ meæ; pro meis peccatis minuendis; ut in futurum veniam Dominus mihi præftare dignetur; pro animæ meæ redemptione; ut ab impiorum confortio erui merear;* ut meminit Fontaninius nofter in Opufculo *Delle Mafnade* pag. 27. & 28. quod idem fignificare omnes norunt.

[2] Sed in noftra Manumiffione alia quoque fuperiori adjicitur caufa, fcilicet *propter grata fervitia, & obfequia* a fervo manumittendo præftita Domino fuo; quæ tertia caufa erat manumittendi. Quartam caufam arripio a Manumiffione, facta a Balardino q. D. Vvalterpertoldi de Pers anno 1365. die 3. exeunte Decembri, fcilicet ejus menfis die 29. quæ mihi adeft in Apogr. n. 417. Ibi namque enunciatur, manumiffionem primum fieri *amore Dei & Beatæ Mariæ femper Virginis gloriofæ Matris ejus, & omnium Sanctorum, & Sanctarum;* deinde *pro anima dicti q. D. Vvalterpertoldi patris fui*. Unde manumiffiones quandoque factas elicimus, quafi eleemofynas, & erogationes pro defunctis, ut a peccatis folverentur, & a pœnis purgantibus liberarentur anteceffores manumittentis. Huic quoque quintam appono, quæ fere fola poni deberet in hujufcemodi chartis; & eft *pretium fui* a fervo Domino fuo numeratum. Cujus rei exemplum habemus in Manumiffione, quam fubtus dabimus integram n. 8, qua D. Candidus de Tricefimo, *pretio* VI. *Marcharum, & dimidiæ denariorum Aquilegen. definito & recepto*,

Leo.

Leonardum Coculum Fabrum de Artenea, Jacobum fratrem ejus, & Benvegnutum eorum nepotem cum omnibus ex iis descendentibus a servitio absolvit.

[3] Nicolaus manumissus tantum bis Homo de Masnata appellatur hac in charta, nullibi nuncupatur *Servus*, vel *Famulus*, ut sæpe in aliis chartis; quasi *Hominem de Masnata* dicere, & *Servum*, idem sit, idemque significet; quod quidem mihi certum est, verum fuisse in nostro Forojulio, & ex hac charta comprobatur; non enim manumittuntur, nisi servi. An alibi, vel in Ferrariensi ditione eodem significatu hæc vox fere accepta fuerit, videant alii.

[4] Libertate donatur Nicolaus una cum suis descendentibus tam masculis, quam feminis, natis et nascituris, qui de jure Domino pertinebant, manumissione non intercedente; hic tamen non adjicitur *in perpetuum*, quod aliis in manumissionibus sæpius vidimus; subintelligitur nempe. Et præterea liberatur *cum toto suo peculio, & omnibus bonis, tam præsentibus, quam futuris*; quidquid enim aquirebant servi dominis suis aquirebant; qui intuitu benignitatis, et humanitatis, et ut servos demererent, et fideliores, ac diligentiores redderent, usum et fructum ab ipsis aquisitorum illis concedebant, retento dominio, et proprietate; quam hic in manumissione servo cum libertate quoque concedit, ea se spolians, et in ipsum eam transferens. Cum vero servi Massarii peculium consisteret, ut vidimus, et esset in brutis domesticis, et pecudibus tantum, servi de Masnata peculium fuisse in omnibus, et de omnibus mihi persuadeo, cum alia quoque immobilia, et agros, annuente domino, possideret, et haberet in peculio.

[5] *Manumisit, & liberavit ab omni jugo, & vinculo servitutis*; In aliis manumissionibus, et in laudata Balardini de Pers dicitur, *ab omni jugo, onere, nebula,*

 seu

ſeu macula ſervitutis. Quod ſervitus ſit *jugum*, *vinculum*, *onus*, nemo non intelligit; et præterea quod ſit *macula*, ſcilicet homini injunctum dedecus, tritum eſt; quid vero ſit *nebula* ſervitutis, non eſt omnino obvium. Fontaninius noſter in laudato opuſculo pag. 29. opinatur, hanc fuiſſe veſtem ita appellatam, quæ ſervitutis ſignum ſervi geſtarent; forte non inconveniens opinatio, ſi veſtis hæc ſpecies propter colorem, non propter tenuitatem ita fuiſſet appellata, aut eam apud Petronium mulieres non geſtarent, vel de ſervis Romanorum, non de barbaris hic ageretur. Cum formula noſtra dicat, *nebula ſeu macula*; mihi videtur τὸ *nebula* idem plane importare in propoſito, ac τὸ *macula*; ut enim maculam inquinare, et deturpare corpus, vel veſtem, vel aliud ſcimus, ita nebulam obſcurare, et obtenebrare diem videmus; quibus translatis nihil aliud ſignificari a ſcribentibus voluiſſe, mihi videtur, niſi inquinatum, et obtenebratum hominis ſtatum, et conditionem originalem a ſervitute. Unde Plautus in Pœnulo Act. I. ſcen. II. verſ. I. 62. hac voce *nebula* eſt uſus, ut rem viliſſimam deſignaret.

Cujus ego vel Nebulæ cyatho ſeptem noctcis non emam.

[6] *Libertatem puram ſecundum uſum, & conſuetudinem Romanæ Civitatis, & Eccleſiæ Aquilegen. dedit & tradidit*. Ex hiſce verbis neſcio quid involutum, immo rationi non conſonum, et veritati contrarium, mihi ſubolere videtur. Quomodo enim libertatem Romanorum Civium, cum libertate ſubjectorum Aquilejenſis Eccleſiæ copulari poſſit, non video. Norunt enim omnes, quæ fuerit Romanorum Civium libertas, qui vere, et pure liberi pleno ſui dominio gaudebant non ſolum, ſed aliis quoque liberis populis jura dabant, qui eorum juſſis, et præceptis parere pro honore ſingulari, et prærogativa ducebant. Norunt omnes, quanta in

ta in Italiæ urbibus primum, deinde in ceteris orbis Romani Civitatibus fuerit cupiditas, et desiderium Romanæ Civitatis, ideſt libertatis, adipiſcendæ; quamvis ipſæ ſua libertate, ſuiſque honoribus, Romanis annuentibus, libere fruerentur. Neſcio quid igitur erat amplius in libertate Romana, nec quæquam libertas, cujuſcumque fuerit, Romanæ erat comparanda; multo minus igitur ea, qua ſubditi Aquilejenſis Eccleſiæ erant præditi. Sphalma fuit igitur hujus noſtræ Manumiſſionis, vel Formulæ, qua Notarii noſtri, ſeu Tabelliones in hujuſmodi inſtrumentis conficiendis utebantur; vel error, et ignorantia Notarii ipſius, qui, quæ non novit, an forent ſimilia, ut ſimilia perperam ſub una dictione conjunxit. Et equidem rem ita fuiſſe, nos certos reddit Manumiſſio, quam hic exhibere operæ pretium exiſtimo; cum non ſolum ex ea, quæ Formula, et ritus tunc fuerit libertatis Romanæ a domino ſervis ſuis concedendæ; verum etiam quæ perſonæ, honeſtiores etiam exercentes profeſſiones, ſub ſervitutis jugo premerentur, depræhendamus. Ipſa Apographa in meis Mſ. cubat tomo XVIII. pag. 52. b.

D. Rizzardus q. D. Mainardi Comitis de Prata manumittit ſervum D. Martinum juriſperitum, ei dans libertatem Civis Romani. Anno 1384.

„ Anno Domini MCCCLXXXIIII. Ind. Die &c.
„ Prate. Pñs &c. Nob. Vir D. Rizardus q. nob. Viri
„ D. Meynardi Comitis de Prata aſſerens & dicens,
„ *Sapientem Virum D. Martinum juriſperitum filium*
„ *q. Bernardi q. Antonelli de Prata ſervum ſuum eſſe*,
„ & vinculo ſervitutis aſtrictum. Volens & cupiens,
„ ſic & in quantum dictus D. Martinus nexu *Servi-*
„ *tutis*, vel *Aſcrititiæ conditionis*, ſeu alio quoquo
„ modo foret aliqualiter obnoxius &c. *Intuitu pietatis*
„ & miſericordie ſibi facere gratiam ſpecialem, per
„ ſe &c. dedit conceſſit & tradidit mihi Notario reci-

 pienti

„ pienti vice & nomine dicti D. Martini, & aliorum
„ omnium descendentium ex eo, *Meram puram & exemptam libertatem secundum modum & usum Civitatis Romanæ*, liberans & absolvens eos & eorum
„ quemlibet a sua dominica potestate, & ab omni vinculo servitutis, vel alterius conditionis, quo sibi essent aliqualiter astricti vel obligati. Denuncians eos
„ *Cives Romanos liberos atque ingenuos, atque restituens eos natalibus primævis & juri ingenuitatis, quo non erat manumissio introducta, cum servitus esset incognita*. Ita & taliter quod amodo d. D. Martinus &c.
„ possint & valeant libere in judicio stare &c. Contractus quoslibet, Testamenta, Codicillos &c. facere
„ & celebrare &c. ac etiam contra dictam Manumissionem &c. Relaxans eisdem & cuilibet ipsorum omne
„ *jus Patronatus*, & omnia obsequia, tam in faciendo quam in non faciendo constituta, & omnes *operas tam fabriles & artificiales quam obsequiales*. Insuper
„ dedit &c. totum *Peculium*, & omnia & singula bona mob. & immob. &c. Promittens &c. Remittens &c. Pro quibus omnibus & singulis observandis obligavit d. D. Rizardus omnia sua bona &c.

Ex Notis Jacobi q. Meynardi de Sclusa Not. &c.

Nulli mirum sit, jurisperitum hoc Documento à præstatione operarum obsequialium, Fabrilium, & Artificialium absolvi; servus enim erat, & a servis operæ hæ dominis plerumque debebantur. Nec torqueantur ii, qui Medicam artem a servorum quondam exercitio eximere conantur, cum honestiorem jurisprudentiæ scientiam a servo professam intueantur.

[7] *Donans & dans pure &c. & titulo irrevocabilis Donationis &c.* Manumissiones, quæ intuitu pietatis, amore Dei, in peccatorum remissionem, & pro defunctorum animabus fiebant, titulo Donationis inter vivos plerumque fiebant; quarum plura exempla sunt ad manus;

nus; Ea etenim erat eleemosynæ species, seu Donatio pia, quæ firma & permanens semper stare debet, nec ullo modo revocari potest; ideo titulo donationis inter vivos perficiebatur, quæ ex sua natura est irrevocabilis, nec unquam aliquo modo, vel ingenio rescindenda; immo nec vitio ingratitudinis, quæ donationes reliquas plerumque infirmat, ut monent jurisconsulti.

[8] *Donans &c. Sanctæ Aquilegen. Ecclesiæ eundem Nicolaum &c.* Et equidem Donatio irrevocabilis, æternaque esse debebat, quia facta Ecclesiæ, idest Deo, a quo piaculum est repetere, quod semel datum, & donatum est. Hic erat usitatior modus, & formula, Forojuliensium propria, servos manumittendi; Cum alibi offerebantur, & donabantur servi Ecclesiis, & piis locis, tam a principibus viris, quam a privatis (ut passim videre est in chartis editis) ut servi tamen, & ut ea in servitute, qua erant antea primis Dominis adstricti, concedebantur ad eandem locis illis piis servitutem serviendam. Oblatio autem, & donatio, quæ nostra in provincia Ecclesiæ Aquilejensi fiebat, erat revera Manumissio; nam hac donatione servi libertatem adipiscebantur, ut vidimus; immo hic erat nostrorum proprius, & frequens mos, & consuetudo suos servos libertate donandi; quod optime etiam noscitur ex Manumissione, quæ mihi adest in Apogr.n. 865. quæ aliis etiam ex causis digna mihi videtur, ut edatur.

D. Candidus de Tricesimo, pretio numerato a Leonardo Coculo Fabro de Artenea, fratre ejus, & nepote, eos manumittit donans Ecclesiæ Majori Aquilejensi. Anno 1288.

„ Anno Domini MCCLXXXVIII. Ind. I. Die VI.
„ intrante Junio. Pñs Popone Calcifice de Civitate
„ Austria &c. Cum Homines sive Feminas sibi subje-
„ ctas &c. Ideoque in Dei nomine D.Candidus de Tri-
„ cesimo pro se & Casata sua &c. *precio* VI. *Marcha-*

„ *rum & dimidie denarior. Aquilegen. definito & recepto &c.* & in remedio anime sue & omnium suorum parentum, Leonardum dictum Coculum Fabrum de Artenea, & Jacobum fratrem ejus, & Benvegnutum Nepotem eorum filium q. Stephani fratris eorum &c. *a servitio absolvit*. Et omnes heredes suos ex eis amodo descendentes, & ab omni jugo servitutis absolutis atque relaxatis penitus dimisit, dantes & largientes eisdem in perpetuum meram & largissimam absolutionem, ita videlicet ut amodo sine alio servitutis obstaculo sint integre absoluti, *& de Ecclesia Aquilegie. & Civitate*, & absolutione uti possint, *tanquam ex parentibus Aquilegen. Ecclesie nati essent*, dando, vendendo &c. & omnia exercendo, que quilibet Homo Aquilegie potest agere &c. Et dimisit dictus D. Candidus totum *Peculium &c.* Promisit &c. *sub nomine pene Quinq. Marcharum puri auri &c.* Ad hæc prelibatus D. Candidus, Leonardum Coculum &c. in manus Dominici Bujati nominati *dedit* atque *investivit*, *ut eos vice Aquilegen. Ecclesie Dno Pathe. vel super Altare Aquilegen. Ecclesie traderet, & presentaret*. Ita quod nec Domus Aquilegen. nec Patha. aliquis, nec Provisores sui valeant extra manum Aquilegen. Ecclesie amplius investire, nec alienare, sed semper Aquilegen. Ecclesie subjacere teneantur, ipsi & sui heredes.

„ Actum in Longeriaco in Ecclesia S. Danielis.

„ Die x. exeunte Junio. Pñs Dñis Simone Episcopo Emonen. Bernardo Decano Civitaten. Martino Brugno Gastaldione Carnee. Leonarducio de Civitate Gastaldione Mancani. Magistro Popone Calcifice de Civitate. Dominicus Bujanus de Artenea. *nuncius D. Candidi de Tricesimo. ad presentandum* Leonardum dictum Coculum Fabrum de Artenea.

Jaco-

„ Jacobum fratrem ejus, & Benvegnutum nepotem
„ ipsorum, & omnes heredes ipsorum, & ab ipsis de-
„ scendentibus *in manu Ven. D. Raymundi Aquil.*
„ *Ecclesie Pathe. vel super Altare dicte Ecclesie. Vice*
„ *& loco Domus Aquilegen.* ut scriptum est manu mei
„ Not. dictos Dominicum nominatum Leonardum,
„ & Jacobum fratres pro omnibus aliis absentibus in
„ manus nominati *D. R. Pathe. Aquil.* presentavit
„ & consegnavit *vice Domus Aquilegen.* Qui dictos
„ recepit, & eos *ad obediendum Domui Aquilegie ju-*
„ *rare fecit*. Qui juraverunt eidem Dominio obedire.
„ Actum Civitate Austrie in Salla Palatii Pathalis.

Ex Notis Bonihomi, vel Bonihominis Not. Glemonæ &c.

[10] Et præterea, ut plene se donasse, & integre sciant, nec sibi aliquid juris vel minimi in manumisso, & ejus descendentibus reservasse, aperte, et expresse profitetur Manumittens, se manumissos eximere nunc, et in perpetuum, et dimittere ab ejus potestate, et Dominio.

[11] Et ad particulares servorum obligationes descendens, amplius profitetur, se illum liberare *ab omni conditione, & gravamine, ac etiam Operarum impositione*. A quibus vero *Operis* eum liberet, subjungit, eas dividendo, in *Obsequiales*, quæ consistunt in faciendo, nempe assurgendo, salutando, et similibus; et in non faciendo, ut puta de non vocando in jus, non petita venia, et alia; Et in *artificiales, & fabriles*, quæ omnes consistunt in faciendo ea, quæ ruri, vel domi dominus jusserit, quæque late ita extenduntur, ut unaquæque ars, manuale studium, et labor. Hinc quomodo, et qualiter dominis suis servi nostri fuerint obligati, demonstratur.

[12] Aliud præterea servorum debitum hic memoratur; adstricti erant enim ad reddendam *rationem Admini-*

ministrationis earum rerum, quæ a domino ipsorum fidei erant commissæ, ipsisque traditæ, ut eas in dominorum utilitatem, et suam meliorare deberent; unde benemerentes servi aliquando libertate donabantur.

[13] Et eis *jura Patronatus* remittebantur in perpetuum; quæ *consistebant, tam in faciendo, quam in non faciendo*, quicquid ipsis imperabat, vel vetabat Dominus.

[14] Ut exinde ab omnibus servitutis gravaminibus liberati omnia suæ libito voluntatis agere possent, scilicet *contrahere, pacisci, testari, & quodcumque genus ultimæ voluntatis condere*, sine domini anterioris contradictione aliqua; & quin ab ejus voluntate, & nutu in aliquo penderent.

Si enim quandoque contractibus, & instrumentorum stipulationibus servi, in sua conditione positi, manus dabant, toti consensui, & voluntati Dominorum suorum innixi id peragebant; ut ex charta Dationis, vel Locationis ad censum Aquilejensem manu laudati Nibissii, mihi in Apogr. n. 880. quam, ut etiam ritus hic, & formula contractuum, a Forojuliensibus servis patratorum, palam fiat, in lucem proferimus:

„ Anno Dñi MCCLXXXXI. Ind. IIII. Die XII.
„ exeunte Mayo. Pñs Cavusio Safantina Calcifice de
„ Glemona. Artuico dicto Chacall. de Zegliaco. Pe-
„ legrino filio suo. Martino &c. testibus &c. *Nicolaus*
„ filius q. *Rachagnini de Prambergo voluntate. pre-*
„ *sentia. & consensu sui Domini Pauli Cirioli de Gle-*
„ *mona. precio unius Marche & XX. denarior. Aqui-*
„ *legen.* diffinito soluto atque in integrum recepto per
„ se &c. *jure Aquilegen. Census. investivit. tradidit.*
„ *ac in perpetuum dedit Prando* Fabro de Longergia-
„ co &c. *unum suum Campum Terre arratorie*. cum om-
„ nibus sibi expectantibus circumquaque situm in Ma-
„ gnano in Valle. *firmat in via antiqua &c.* Ad haben-
dum

„ dum &c. *sine contradictione dicti D. Pauli. Nicolai*
„ *pred. vel &c.* salvo tamen ipso jure & consuetudine
„ *Census Aquilegen.* & solvendo annuatim in Nativi-
„ tate Dñi dictus Prandus &c. VII. *Veron. parvulos in*
„ *Alluminacione Ecclesie S. Marie de Artenea pro a-*
„ *nima q. D. Ceninoti de Prambergo*. Insuper *dictus*
„ *Paulus & Nicolaus in solidum* stipulatione solepni
„ promiserunt &c. sub pena dupli dicte bonitatis Ter-
„ re &c. Nuncius Tenute Artuicus dictus.
„ Actum Glemone ante domum Nicolai Supagan.

[15] Et denique ea agere, quæ *quilibet sui juris, seu Homo Aquilegensis Ecclesie facere potest*. Homines hi Aquilejensis Ecclesiæ nuncupabantur quoque *Diesmanni*; ut mihi videtur a Teutonicis vocabulis *Dienst, & Mann*, quæ significant *servitii Hominem, vel Homo servitio, vel Ministerio alicujus addictus*. Unde Diesmanni appellabantur Ecclesiæ Aquilejensis, cui servi manumissione offerebantur, & donabantur; & ita illi Ecclesiæ in subjectionem, servitium, ac ministerium affigebantur, ut nemo ab ejus Dominio, potestate, & possessione, nec per Feudum, nec per quamcumque aliam alienationem ulla ratione eos avellere poterat. Et equidem hujus vocabuli *Diesmanni* significationem, quam ei ex Teutonico dedimus, mirifice confirmat Manumissio, peracta anno 1259. 8. Aprilis a D. Gabriele de Pinzano Andreæ servi sui, quæ ex Protocollo Anonymi Notarii Glemonensis legitur in meis Apogr. n. 877. ubi hæc habemus: *ut amodo sit liber, & liberam habeat facultatem eundi. placitandi. vendendi. seque defendendi. contrahendi. adque omnia faciendi, ut Ministerialis Domus Aquilegie*. unde plane patet, idem sonare Diesmannum, ac Ministerialem Domus Aquilejæ, scilicet Hominem ejus Domus, sive Ecclesiæ servitio, vel ministerio dicatum. Quia autem hujuscemodi servos, priusquam eos offerent, & donarent, a qua-

a quacumque fervitute, qua dominis tenebantur, manumiffione erant liberati, & liberi erant vere; ideo Diefmanni iftius Ecclefiæ noftræ, ideft Homines ejus fervitio, vel Minifterio dicati, vocantur *Diefmanni liberi* quandoque in Manumiffionibus, & *in fua poteftate* pofiti. Cujus appellationis exemplum habemus in Manumiffione mihi in Apogr. n. 879. quam propter alia etiam obfervatione digna hic edendam decrevi.

D. Lappus Amidei de Florentia habitator Glemonæ manumittit Pellegrinam, & alios fuos fervos, eos faciens Diefmannos Aquilejen. Ecclefiæ. Anno 1324.

„ Anno Dñi Mcccxxiiii. Ind. vii. Die xxii.
„ intrante Octobri. Pñs D. Hermanno Not. Lamberto
„ de Amideis de Florentia. & Petro filio Zuzii de
„ s. Geminiano de Florentia. Nicolao Rubini. Jacobo
„ filio Conradi de Macellis &c. Dignum &c.
„ D. Lappus Amidey de Florentia habitator Glemone
„ pro fe &c. dedit &c. & inveftivit. *& ab omni jugo*
„ *fervitutis in perpetuum liberavit Pellegrinam uxo-*
„ *rem Wecili de Trava de Carnea &c.* & ejus here-
„ des &c. Ita quod in perpetuum dicta Pellegrina &
„ fui heredes &c. poffit & valeat. *tanquam liber*. &
„ ab omni jugo fervitutis exemptus ire. ftare &c. e-
„ mere. vendere &c. Dans predictus D. Lappus pro
„ fe &c. & conftituens fuum Procuratorem & *Nun-*
„ *cium* fpecialem Jacobum q. Conradi de Macellis &c.
„ *ad dandum & offerendum fuper Altare S. Marie de*
„ *Aquilegia* dictam Pellegrinam &c. Ita tamen quod
„ aliquo tempore aliquis Patha &c. non poffit ipfam
„ P. &c. *moleftare vel petere in aliquo*. Sed tanquam
„ alius *Diefmanus Ecclefiæ Aquilegenfis*. *qui effet liber*
„ *in fua poteftate*. Promittens d. D. Lappus &c. in
„ pena x. March. puri auri. &c.

„ Actum Glemone ante ftationem dicti D. Lappi.

Ex

Ex Notis Francisci Sibelli Not. Glemonæ &c.

Non est obiter prætereundum, quod hac in Manumissione, quamvis Diesmanni vocabulum, hominem certo servitio, & ministerio obligatum demonstret ex verbi Teutonici vi; nihilominus adijciatur conditio, seu pactum, vel inhibitio, quod a nemine, neque ab ipso Patha. aliquo tempore Diesmannos hosce *molestare vel in aliquo petere possit*, sed sint *liberi in sua potestate*; quod equidem ipsi vocabulo repugnare videtur. Sed intelligendum censeo, quod non molestentur, neque in alio petantur manumissi, secundum exactam servitutem, vel servitutis anteacta ratione habita; subjectionem autem, & ministerium præstent, quo quisque liber, & nobilis quoque Patriarchæ tenebatur, & ejus Ecclesiæ, ut Dominæ hujus provinciæ, & imperanti.

Adhuc vero horum Diesmannorum umbra in Montana, sive Alpina nostri Ducatus parte, quæ Carnea appellatur, mihi vigere videtur; ibi enim quidam Familiarum numerus, hic, vel illic commorans, quæ hoc nomine Diesmannorum nuncupantur, forte ex his antiquitus manumissis, & Diesmannis Aquilejensis Ecclesiæ declaratis provenientes. Hæ quidem se aliquibus prærogativis præditas gloriantur, & quasi nobilitate, certe libertate supra ceteras præcipua; parere enim transacto tempore Communitati Tulmetii recusarunt; cujus jurisdictioni, tam civili, quam, ut ajunt, criminali omnis hæc Regio ex Principum concessione subesse debet; præseferentes, se nulli alii subditos esse, aut teneri, nisi Ecclesiæ Aquilejensi, aut ejus Vicesgerenti, cui, ut vidimus, subesse hos Diesmannos manumissos tantum, & unice debere, compertum est, ex vi harum Manumissionum. Quibus autem prærogativis Diesmanni isti a ceteris Carneæ regionis familiis, & hominibus liberis distinguerentur, ignoro; nec amplius scio, quam quod isti Taleas quondam, ut ceteri

Pa-

Patriæ Feudatarii, solvebant; sicuti præstitere omnes simul, ut unum Corpus, anno 1414. pro Oratoribus, qui ad Concilium Constantiæ ab hac Patria missi fuere, Virgilio de Virgiliis ad harum Talearum exactionem deputato. Et præterea, quod aliquas agri particulas Feudi nomine singuli possident, quæ passim inter ipsos comprovinciales alienantur (quod eas sapere Feudi Minoris naturam demonstrat) ex quibus alienationibus quisque vel privilegio, & prærogativis Diesmanni spoliatur, vel induitur. Nisi vero me conjectura fallit, Feudatarii isti Diesmanni erant ex illis Manumissis, quibus statim post manumissionem, vel in ipsa manumissione immobilia ad Feudum *Habitantia* concedebantur, vel a domino manumittente, vel a Patha. vel ab alio; ut in Manumissione Cardinalis Pilei de Prata vidimus, & in Manumissione, quam nunc profero, palam fit. Ipsa legitur in meis Apogr. n. 874. ex autographo manu Johannis de Lupico Notarii, quod possidet humanissimus, & amicissimus Abbas Binius, descripta.

D. Asquinus de Varmo ressignat Gontardum cum aliis suis servis de Masnata Gregorio Pathæ. Aquil. eos manumittens, eisque Terras ad rectum Feudum Habitantiæ concedens. An.1269.

„ MCCLXVIIII. XII. Ind. Apud Civitatem in „ Camera Patriarchali Die VII. exeunte Januario. „ Pñs D. Wenz. Abbate Belliniensi. D. Johanne Archidiacono Aquilegen. D. Matthia de Rivarotta, „ Marquardo de Regonia fratre ejus. & Rapotto de „ Pulcinia testibus &c. *D. Asquinus de Varmo* „ *constitutus in presentia Ven. Patris D. Gregorii Dei* „ *Gra S. Aquilegen. Sedis Pathe. &c. se &c.* pro anime sue ac parentum suorum remedio, libere mere „ & pure, dedit *& assignavit Gontardum presentem filium q. Adalpretti de Varmo*, & Mariam uxorem „ ejus

„ ejus & filios ipſorum , ſcilicet Franciſcum filium ,
„ & Indiam filiam , & Conradum baſtardum filium
„ ipſius Gontardi abſentes tanquam preſentes , *ſuos*
„ *ſervos & homines de Maſnata . In manibus Ven. pa-*
„ *tris D. Gregorii D G. Pathe. Aquilegen. recipientes*
„ *nomine & vice Aquilegen. Eccleſie* , Abſolvens eos
„ per ſe &c. ab omni vinculo ſervitutis &c. Et dimit-
„ tens eidem Gontardo &c. omnia ſua mobilia & im-
„ mobilia &c. *Preterea decem & octo Campos Terre*
„ *ſitos juxta Varmum , octo Decimales in villa de Var-*
„ *mo ſitos , & Nemus quoddam ſitum juxta Villam de*
„ *Varmo prope Aquam , que dicitur Gran* . Quos Cam-
„ pos & Decimales & quod Nemus ſupradictus D. Aſ-
„ quinus per ſe &c. ipſi Gontardo &c. *ad rectum Feu-*
„ *dum Habitantie juxta conſuetudinem Terre Forijulii*
„ *de ſua tenuta manu propria inveſtivit* . Ita ut ex nunc
„ in perpetuum predicti Gontardus uxor & filii & eo-
„ rum poſteritas eſſe debeant *Caſe Dei Aquilegenſis* .
„ *Et nemini perſone Patriarchali , qui fuerint pro tem-*
„ *pore , & ipsi Caſe Dei Aquilegenſi teneantur in ali-*
„ *quo reſpondere* .

Hic ex Formula Manumiſſionis , & verborum vi revera liberum Dieſmannum plane deprehendimus , quamvis expreſſe hoc nomine in charta non compelletur ; offertur enim , & per manus Patriarchæ donatur Eccleſiæ , & Domui Aquilegenſi , ita quod nullus Patriarcharum , nec ipſa Caſa Dei Aquilegenſis ab ipſo nomine ſervitii aliquid petere poſſit , nec libertus ipſis in aliquo ſervitio reſpondere teneatur . Quæ hic dicitur *Caſa Dei* , aliis in Manumiſſionibus *Domus Dei* vocatur, quæ idem ſignificat , ſcilicet Eccleſiam Dei Aquilejenſem . Ex hac *Domus* appellatione , quæ paſſim in chartis Eccleſiæ inditur , originem mihi videtur duxiſſe Italicum noſtrum verbum *Domo* , quo vulgari , & uſitato ſermone Eccleſiam Majorem , in Civitate , vel oppi-

oppido existentem demonstrare solemus; nec inconveniens vocis origo.

[16] Cum manumittentes ad ea observanda, quæ in manumissione spoponderant, plerumque sola bonorum suorum obligatione essent contenti, plus libertis ad sui securitatem, etiam non petentibus, Manumissor noster tribuere voluit, & insuper facere, jusjurandum præstans solemne; quod liberationem, & donationem illorum factam Ecclesiæ Aquilejensi firmam & ratam non observabit solum, sed etiam defendet.

[17] Et id sub pœna *Novem unciarum puri auri, cujus pœnæ medietas cedat D. Pathæ, aliam medietatem manumissis solvat*. Nescio quid observatione dignum numerus, & pondus hujus pœnæ mihi innuere videtur. Alibi vidimus, in pœnis hisce imponendis antiquitus Francos, & nostros Forojulienses tot auri, vel argenti pondera, sæpius quam tot nummos ponere consuevisse. Hoc idem hic factitatum conspicimus; uncia etenim ponderis, non nummi proprium est vocabulum. Sed cum aliis in manumissionibus pœna sit plerumque Librarum auri, non unciarum, & in ea, quam subtus producemus, pro manutentione libertatis unius tantum Libertæ, sibi manumissor pœnam xx. Librarum auri imponat; mirari subit, hic Novem tantum auri unciarum pœnam, modicam & parvam, imponi; Nec rationem, cur id ita factum, intelligo. Hariolando tamen dicerem, novem hic fuisse servos libertate donatos, quibus forte pretium erat Novem Unciarum auri, in singula capita unciæ pretio constituto; ideoque eorum valoris pœna est imposita, ut tantumdem Manumissor perderet contrafaciens, quantum servi ipsi in servitutem revocati perdidissent, personarum suarum scilicet æstimationem. Si conjectura hæc non arridet, verisimiliorem, & convenientiorem proferenti manus dabo.

Nuncius

[18] Nuncius *Tenutæ* datur teſtis D. Antonius de Porta, qui Manumiſſum, vel Manumiſſos ad Altare Aquilejenſis Eccleſiæ offerat. Nec eſt obvium in hujuſcemodi noſtris chartis, quod Manumiſſor reſſignet, ſeu tradat Nuncio Libertum *per manum dexteram*. Sed cum ſervus, quando libertate donatur, dicatur e *manu miſſus* a Domino; id actum a noſtro Manumiſſore intelligimus per manum dexteram, cum Nuncio libertum Altari offerendum traderet, ad implendum ritum & morem ea manu in traditione utendi; cum ipſa plerumque fauſti, feliciſque ominis habeatur.

[19] Offerat autem, *quandocumque voluerit*, vel Nuncius, vel Libertus *ſuper Altare majoris Eccleſiæ Sanctæ Mariæ de Aquilegia*. Oblatio hæc ſuper Altare non uno, eodemque modo ſemper fiebat; aliquando namque (ut factum puto in hac noſtra Manumiſſione) Libertus per manum, vel a Manumiſſore, vel ab ejus Nuncio, ut plerumque, ducebatur ad Altare Aquilejenſe, & ibi ſuper Altare ipſum eum ſiſtebat; indeque Dieſmannus dictæ Eccleſiæ, plene liber, abibat. Quod deprehendimus ex charta oblationis, quam damus; in qua expreſſe affirmatur, præter oblationem, *Poſitionem* actu fuiſſe factam Manumiſſi ſuper Altare a Nuncio dato a Manumiſſore. Mihi adeſt in Apogr. n. 134. illuc relata ex Jacobo Magiſtri Pellegrini Notarii Glemonæ.

Oblatio Altari Sabbatæ de Tulmetio, manumiſſæ a D. Gerardo de Caſtello, facta per D. Matthæum de Brazaco Nuncium datum an. 1322.

„ Anno Dñi Mcccxxii. Ind. v. Die xiii. intrante
„ Julio. Pñs D. Ambroſino Manſionario Eccleſiæ
„ S. Marie majoris Aquilegen. D. Africano. D. Fe-
„ derico. & Henrico filio D. Varneri de Caſtellerio.
„ Galvano de Carvaco teſtibus &c. Cum nob. vir

,, D. Gerardus q. D. Federici de Castello *manumi-*
,, *sisset &c* Sabatam filiam Petri dicti Ferrarii de Tu-
,, metio &c. & dedisset D. Mattheum de Brazaco *nun-*
,, *cium* ad presentandum oferendum dandum *ponendum*
,, *dictam Sabatam super Altari S. Marie Virg. majoris*
,, *Ecclesie Aquilegen. &c.* Prefatus D. Mattheus pre-
,, sentavit obtulit & *posuit dictam Sabatam &c. super*
,, *dicto Altari Ecclesie prelibate*, in signum habite
,, possessionis, ut mos & consuetudo est offerendi dan-
,, di & *ponendi manumissos*, *tam masculos quam femi-*
,, *nas*, *super dicto Altari S. Marie &c.* Actum Aqui-
,, legie in Ecclesia majori ante dictum Altare.

Aliquando a Nuncio ductum Libertum ad Altare, ipsum per manum tenente, ter *circum circa* ipsum Altare eum ambulare faciebat; & post hæc dato Liberto sacramento de *fidelitate*, & *legalitate* observanda D. Patriarchæ, & per eum Ecclesiæ Aquilejensi, ipsum arbitrio suo relinquebat, & libertati. Cujus ritus, & cærimoniæ exemplum habemus in charta manu Jacobi q. Ture Notarii Utinensis, mihi in Apogr. n. *569.* quam, ommisso manumissionis instrumento, subjungo.

Oblatio Leonardi de Villalta manumissi, facta a D. Gambino de Rodan. Canonico Aquilejen. cum trina circumductione circa Altare. Anno 1351.

,, Anno Dñi MCCCLI. Ind. IIII. Die XIIII.
,, mensis Aprilis. In Ecclesia Aquilegen. Pñs presbi-
,, tero Nicolussio Plebano Aquilegen. Lancellotto de
,, Cucanea Mansionario Aquil. Johanne q. Lanfran-
,, chini de Utino. & al. Ven. Vir *D. Gambinus de*
,, *Rodan.* Canonicus Aquilegen. *nomine ac vice Aqui-*
,, *legen. ecclesie predicte obtulit* Leonardum q. Laza-
,, rini de Villalta *super Altare* S. Marie Aquilegen.

Qui

" Qui Leonardus ibidem produxit quodam publicum
" instũm, faciens fidem de Manumissione de eo facta
" tenoris &c. Quibus sic factis dictus D. Gambinus
" duxit eundem Leonardum *ter per manum circum*
" *circha dictum Altare*, *delato* etiam sibi per me No-
" tarium *sacramento de observando fidelitatem & lega-*
" *litatem D. Patbe*, *& ecclesie Aquilegensi*, ut moris
" est, cetera faciendo in signum libertatis & Manu-
" missionis &c.

Aliquando a Manumissore ipso ducebatur Aquilejam ad Altare Libertus, ibique, in ecclesia suæ libertatis charta conscripta a Notario, offerebatur Altari. Ubi libertus, præstito fidelitatis Ecclesiæ illi servandæ sacramento, liber dimissus unum ex suis Denariis super Altare pro oblatione imponebat in signum libertatis; & exinde solus abibat, quo voluntas ejus ferebat. Etiam hujus Cærimoniæ, & Formulæ exemplum habetur in Manumissione in Notis supralaudati Notarii Jacobi q. Ture; in meis Apogr.n.570.

Constantinus filius q. Federici de Castilliro manumittit Martinum de Ronches servum suum de Masnata, eumque offert super Altare Aquil. Anno 1351.

" Anno Dñi MccclI, Ind. IIII. Die XVII.
" Novembris. In Ecclesia Aquilegen. prope Altare
" S. Marie Aquil. Pñs Leonardo filio Minii Clerico,
" presbitero Johanne de Pergamo, prebendatis in
" dicta Ecclesia, Francisco q. Sarazeni Not. de Aqui-
" legia. & al. Constantinus filius q. Federici de Ca-
" stilirio habitans Budrii nomine dicti sui patris &c.
" tamquam Nuncius &c. *obtulit Martinum* q. Vin-
" centii de Ronches juxta Palmatam, olim ipsorum
" *Hominem de Masnata*, *quem manumisit idem q. Fe-*
" *dericus*, *& libere eum donavit Ecclesiæ S. Marie*
" *majoris Aquilegie*, super Altare S. Marie majoris

 Aqui-

„ Aquilegen. & libere eum donavit eidem Ecclesie
„ cum omnibus &c. Et quod amodo nec D. Patha,
„ nec Capitulum, vel &c. qui pro tempore essent
„ Rectores Aquilegen. Ecclesie possint, vel debeant
„ eundem in dicto servitutis honere subjugare. *Qui*
„ *Martinus percepto debite Fidelitatis Sacramento in*
„ *signum libertatis super dicto Altari obtulit atque di-*
„ *misit unum Denarium novum monete Aquilegen.* At-
„ que alia faciens, prout in talibus est fieri consue-
„ tum.

Quamvis autem hæ manumissiones in ecclesia peractæ aliquid habeant ritus, & cærimoniæ peculiaris huic Provinciæ, ut observavimus; nihilominus tamen hanc manumissionis speciem originem antiquissimam habuisse saltem a Langobardis, certiores nos reddit Lex a Rothari rege sancita, quæ est v. Tit. XXXIX. lib. II. Leg. Langob. ubi hæc leguntur: *Si quis servum suum, aut ancillam in ecclesia circa altare amodo liberum, vel liberam dimiserit; sic ei maneat libertas, sicut illi, qui Frulfreal in quarta manu traditus, & Amond factus est. Fulfreal*, liber significat, *Amond*, *vel Amund*, extraneus. Nam mores hi servos libertate donandi, plerumque a barbaris fluxere Langobardis, & aliis, qui pene totam occupaverant Italiam; sed quidam ex his moribus in sua prima origine perseverantes, sicut in Langobardorum legibus præcipitur, pure, & simpliciter ita peragebantur. Alii vero alterationem, ut ita dicam, passi, aliquibus circumstantiis adjunctis, vel aliquibus demptis, morem proprium illius, vel alterius provinciæ, vel regionis perficiebant; quod supra satis perspeximus. Unam etiam ex his manumissionibus, quæ originis Langobardæ morem aliquantulum immutatum servat, adjiciamus; quæ tamen passa est aliquid variationis, adjecto peculiari ritu. Ea est Manumissio in quartam manum peracta,

cta, de qua hæc habet idem rex Rotharis in Leg. I. Tit. XXXIX. lib. II. citato: *Si quis servum suum proprium, aut ancillam suam liberam dimittere voluerit; sit illi licentia, qualiter ei placuerit. Nam qui Fulfreal, & a se extraneum, idest Amond facere voluerit, sic debeat facere. Tradat eum prius in manus hominis liberi; & per Garathinx* (scilicet donationem irrevocabilem) *ipsum confirmet: & ille secundus tradat eum in manus tertii hominis eo modo: & tertius tradat eum in quarti, & ipse quartus ducat eum in quadrivium, & thingat in gaudia* (idest donet sub vadimonio) *& Gisiles* (idest obsides, vades) *testes sint, & dicant sic: de quatuor viis ubi volueris ambulare, liberam habeas potestatem. Si sic factus fuerit tunc Amond, ei manebit certa libertas; & postea nullam repetitionem patronus adversus ipsum habeat, nec potestatem requirendi.* Hæc, quam producimus, omnia ea habet, quæ lex præcipit; sed pro Garathinx, sive pro Donatione, in ea conceditur serva pro Feudo, & in Feudum in primam, & ceteras manus, & a quarta libera dimittitur. Eam ex Protocollo Nibissii laudati descripsi, & adest in meis Apogr. n. 3.

D. Leonardus de Legio manumittit in quartam manum ad Feudum Dñam Vintam de Marutio. Anno 1279.

„ Anno Dñi MCCLXXVIIII. Ind. VII. Die VIII.
„ intrante Januario. Pñs D. Luvisino de S. Daniele.
„ Brusavilla de Zegliaco. D. Ottolino de Tricesimo.
„ Pelegrino Petuli de Glemona. Stefano Rizoto de
„ Artenea test. *D. Leonardus* dictus Franculinus de
„ Legio *refutavit*, ac dedit omne jus, omnemque a-
„ ctionem & rationem &c. quod vel quam habet *in*
„ *Dna Vinta* de Murutio, *Ulvino* de Vendoyo,
„ quam ipse D. Leonardus confessus fuit *se habere in*
„ *Feudo ab ipso Ulvino*, & idem Ulvinus hoc peracto,
dedit

„ dedit & refutavit ipsam Dñam Vintam *D. Detemaro* „ *de Vendojo*, quam dictus Ulvinus ab ipso *D. Detemaro* habebat in Feudo, ut confessus fuit ibidem, „ hiis autem peractis dictus *D Detemarus* per se & „ heredes suos, & ejus Casatam *pro remedio anime* „ *sue & parentum ejus liberam absolvit dictam Dnam* „ *Vintam &c.* tanquam *nati essent ex libero patre, &* „ *matre &c.* & omnia bona que habet vel sperat ha- „ bere absolvit sibi, & dimisit liberaliter &c. promi- „ sit dictus Detemarus &c. *in pena* xx. *Marcharum* „ *puri auri*, cui lis movebitur &c.

„ Actum ante portam Castri Prampergi.

Quomodo allata Langobardorum Lex præcipit, ut mutua donatione serva liberanda in quartam manum transiret; quia plerumque, ut vidimus, per donationem Manumissiones celebrabantur; Ita in hac mutua datione in Feudum, & concessione in quartam manum Vinta transit; quia servi, & servæ plures concedebantur in Feudum, & a Pathã, & ab aliis hac in provincia, & forte ipsa Vinta inter servos in Feudum concessos connumerabatur; & ideo eodem modo, & titulo libertate donabatur. Nisi affirmare velimus, servos proprios, &, ut ita dicam, Allodiales, manumitti in quartam manum per donationem consuevisse in Forojulio; & servos in Feudum receptos in quartam manum hoc eodem Feudi titulo libertatem acquisivisse, fuisse in more.

VII.

De Servis Piscatoribus.

Antequam manum de Tabula detraham, juvat de alia servorum specie, vere et proprie Forojuliensium, mentionem facere, de quibus nullibi verbum, quod sciam. Ii sunt servi *Piscatores*, quorum non aliunde notitia mihi contigit, quam ex Thesauro nostro

ſtro Aquileʃenſi , ubi pag. 152. hæc leguntur : *Item* MCCLXII. *D. Valleſius Capitaneus Glemonæ nuncius ad hoc conſtitutus per D. Henricum de Glemona filium q. D. Matthiæ pro ſe, & Vuolvingo fratre ipſius D. Henrici , refutavit , & dedit D. Pathæ Gregorio Ægidium Piſcatorem de Ales , & Radlminum filium ejus , atque Julianum , Candidum , Benvenutum , Vidam , & Vovitam , Famulos , & Famulas dicti D. Henrici , & Volvingi .* Sed cujus generis ſervi iſti Piſcatores ; & cur Domino Patriarchæ refutati ? Vox hæc *refutavit* mihi ſervi Feudalis injicit conjecturam . Volſkerus Patha anno MCCXII. D. Ottoni de Glemona Lacum de Cavaz ad rectum Feudum conceſſit , certis conditionibus, & pactis, & quia D. Otto permutationis nomine eidem Pathæ dederat Manſos apud Caſtrum Pregrat , & quicquid in Caſtro Tiven habebat , tam Terram , quam Maſnatam ; ut ex eodem Theſauro pag. 82. conſtat . Forte cum Lacu conceſſit Volſkerus etiam ſervos *Piſcatores* in Feudum ; eos etenim eidem Pathæ *refutat* ? Non inveriſimilis , nec , ut mihi videtur , inconveniens opinatio .

An vero inter ſervos recenſendi ſint quidam *Operarii* , qui a Patriarchis , ut alia , in Feudum pariter Vaſſallis ſuis concedebantur ? mihi hæret aqua . Horum operariorum Feudalium non rara mentio eſt in Theſauro Aquilejenſi , & adhuc quibuſdam Feudis noſtris Forojulienſibus Operarii iſti adhærent ; Et , ne longius abeam , mea Familia ſeptuaginta hujuſmodi annalium operarum , vel operariorum jus poſſidet , conceſſum alias meis Anteceſſoribus a Principe una cum Dominio , & juriſdictione Feudi noſtri Villefreddæ ; quæ Operæ quotannis ab habitantibus præſtantur ad libitum . Locum Theſauri pag. 73. profero , ut , ſi me perſpicaciores , & ingenio meliores aliquid certi inde expiſcare valeant , aliquando producant :

MCCLXXV.

MCCLXXV. *D. Warnerius q. D. Mathiæ de Maniaco pro se &c. confessus fuit habere ab ecclesia Aquilegensi ad rectum & legale Feudum decem Mansos &c. & XXIIII. Operarios in eadem villa Maniaci. Salvo &c.*

VIII.

Quando Servi desierint.

Hæc habui ad manus, quæ de Servis medii ævi in Forojulio cursim effunderem. Superest, ut brevi manu inquiramus, quo sæculo hujuscemodi servi hac in provincia esse desierint. Vergerius in vita Ubertini Carrariensis, Tom. XVI. Rer. Italic. Script. col. 171. circa annum 1340. hæc habet: *Longettus erat hereditarius servus, & semper una nutritus; nam usque ad ea tempora propagandorum servorum mos in Italia manserat, qui nunc prorsus abolevit.* Florebat Vergerius sæculo XV. Muratorius in laudata XIII. Dissertatione ita scribit post aliquas non decisivas auctoritates adlatas: *Uno verbo, sæculo Christi* XI. & XII. *rarescere cœpit servorum numerus; rariores fuere quoque sæculo* XIII. *ac tandem sæculo* XIIII. *pene apud omnes Christianos obsolevit eorum usus.* Non ita evenisse tamen hac in nostra Forojuliensi provincia ex Documentis autographis affirmare possumus; perdurasse enim servos hic etiam sæculo XV. argumenta sunt ad manus. Cum equidem, ut superius observavimus, anno 1393 pacta de servis communibus inter Dominos inirentur ad dividendam omnem utilitatem, & lucrum ex ipsis, tam in liberis, & descendentibus imposterum provenients, quam industria, & opera manuali, succedente tempore, partum in peculio, & in Terris, continuasse etiam sæculo XV. servorum jugum, fateamur necesse est. Cum autem Manumissiones adhuc medio sæculo eodem XV. peragerentur, res extra aleam & dubitationem posita est; nec hiscere contra quisque, ne ver-

verbum quidem, poteſt. Unam igitur producam anno 1440. confectam, ſeu verius oblationem tunc eccleſiæ Aquilejenſi de ſervis Manumiſſis factam, quæ idem valet. Adeſt ipſa in meis Apogr. n. 884. deſcripta ex Notis Dominici Not. de Glemona, & Cancellarii Aquilejenſis.

Oblatio Dñæ Heraſmæ ſervæ de Maſnata Manumiſſæ Eccleſiæ Aquilejenſi, facta per Nuncium Dnārum Stellæ & Antoniæ de Caſtello. Anno 1440.

„ Anno Dñi MccccxL. Ind. III. Die vero VIII.
„ menſis Septembris. Acta ſunt hec ante Altare Ma-
„ jus S. Aquilegen. eccleſie. Pñs ibidem Ven. Viris
„ Dñis Psbyteris Petro de Monopoli Manſionario
„ Aquilegen. Marino Vicario in Porpeto, Tonſo
„ q. Petri Clerico habitante in Aquilegia, Dominico
„ q. Zanini de Cervignano, ac Bertrando q. Marti-
„ ni de Carlino, teſt. &c. *Providus vir Dominicus*
„ *de Porpeto* Utini habitator q. Dominici de Porpe-
„ to *Nuncius* datus per *Neb. D. Stellam q. nob. olim*
„ *Viri Artichi de Caſtello, & per Circumſpectum*
„ *Virum Federicum de Valentinis de Utino* procur.
„ D. Antonie q. prefati Artichi de Caſtello &c.
„ ad preſentandum & *offerendum ad Altare Majus*
„ *eccleſie Aquilegen. Providam Dnam Heraſmam*
„ *q. Nicolai de Ontognano* cum omnibus ſuis liberis
„ maſculis & feminis, tam natis quam naſcituris,
„ *olim ſervam & feminam de Maſnata Dominarum*
„ *ſupranominatarum*, nec non *Manumiſſam* ab eis, &
„ plene traditam libertati, prout de dictis Commiſ-
„ ſione ſive Mandato, & Manumiſſione patet
„ publico inſtrumento ſuper inde confecto manu
„ Providi viri Petri Not. de Utino nati Egr. Magiſtri
„ Johannis de Fabriano Artium & Medicine Doctoris
„ ſub MCCCCXXXVIIII. Ind. II. Die Martis XXIIII.

„ mensis Novembris per me Not. infrtum viso & lecto &c. *Prefatam D. Herasmam cum omnibus suis liberis manumissam presentavit & obtulit super Altare majus Ecclesie Aquilegen. ipsos ducendo trina vice circa altare predictum in signum vere & plenarie libertatis*, adhibitis solemnitatibus & cerimoniis consuetis in talibus observari. Promiseruntque prefata Herasma & filii super ipso Altari, per me instum Not. delato eis & ipsorum cuilibet *sacramento*, *jurarunt*, se cum tota eorum presenti & futura progenie semper esse legales & fideles Dño Patriarche, suisque futuris successoribus, & quod si senserint tempore aliquo machinationem aliquam seu contractum fieri contra Ecclesiam Aquilegen. seu D. Patriarcham, posse tenus revelabunt. De quibus rogatus fui ego infstus pub conficere instum.

Ad hæc statutum nostrum Forojuliense antiquius, sive leges Patriæ Municipales, in meliorem formam redactæ, Locumtenente Generali Patriæ Forijulii Marco Dandulo, & ejus jussu editæ, promulgatæ anno 1429. 20. Augusti, adhuc binas Leges, seu Rubricas jam memoratas servant: *De nato ex libero ventre pro libero reputando, & econtra*; Et *De servo communi Manumisso*, quæ notantur numeris CLXXVI. & CLXXVII., quod equidem earum Legum Reformatores non fecissent, si adhuc servitus in Patria non viguisset; ea namque deficiente, & ad interitum deleta, expungendæ erant hæ Leges, & antiquis nostris amandandæ. Cum autem eædem Leges sub iisdem Rubricis quoque retentæ sint, & editæ iterum anno 1484. Utini typis Gherardi de Flandria, vulgari idiomate, docto nostro Petro Hædo Portunaonio donatæ; neminem negare posse, censeo, saltem aliquas servorum reliquias sæculo XV. cadente in Forojulio adhuc superstites fuisse. Quod nemini mirum videri debet; cum sciant, hanc

hanc noſtram Provinciam ſemper antiquorum morum retinentem admodum fuiſſe, & ultimam ex Italicis Langobardorum mores quoſdam, & conſuetudines exuiſſe. L. D. V. M.

FINIS.

